

Kongl. Maj:ts Befallningshafvandes

uti

Wärmelands Lån

till

KONGL. MAJ:T

afgifne

Fem Års Berättelse

År 1822.

S T O C K H O L M, tryckt hos FR. B. NESTIUS, 1823.

INLEDNING TILL

Kongl. Maj:ts befallningshafvandes femårsberättelse för åren ... – Stockholm, 1823-1857.

Täckningsår: 1817/1821-1851/55.

Kungl. Maj:ts överståthållares i Stockholms stad och Kungl. Maj:ts befallningshavandes i Sveriges län till Kungl. Maj:t femårsberättelser. Vissa femårsperioder finns även tabellbilagor.

Berättelserna innehåller följande avdelningar:

- Länets allmänna beskaffenhet
- Innevånare
- Näringar
- Politisk författning
- Städer

Efterföljare:

Bidrag till Sveriges officiella statistik. H, Kungl. Maj:ts befallningshavandes femårsberättelser, jämte Sammandrag för åren ... på Nådigaste befallning utarbetad och utgivet av Statistiska centralbyrån. – Stockholm, 1863-1912. Täckningsår: 1856/60-1901/05 = N.F., [1]-10.

Kongl. Maj:ts Befallningshafvandes uti Wärmelands Län till Kongl. Maj:t afgifne Fem Års Berättelse År 1822.

Digitaliserad av Statistiska centralbyrån (SCB).

Vid digitaliseringen har en innehållsförteckning skapats och lags till.

Kongl. Maj:ts Befallningshafvandes

uti

Wärmelands Lån

till

KONGL. MAJ:T

afgifne

Fem Års Berättelse

År 1822.

S T O C K H O L M, tryckt hos FR. B. NESTIUS, 1823.

INNEHÅLL

Underdånig berättelse

	Sid.
Länets Allmänna Beskaffenhet.....	1.
Invånare.....	10.
Närings.....	12.
Åkerbruket.....	12.
Boskapsskötseln.....	25.
Skogar.....	29.
Bergsrörelse.....	31.
Fabriker, Bruk och öfrige Närings.....	33.
Glasbruket Liljendahl.....	33.
Edsvalla Klädesfabrik.....	33.
Sölja Glasbruk.....	33.
Glafva Skifferbrott.....	33.
Tyksmarks Tälgstensbrott.....	33.
Binärings.....	33.
Handeln.....	35.
Politisk Författning.....	35.
Kammar-Verk.....	35.
Statsbidrag.....	37.
Politi.....	40.
Städerne.....	42.
Carlstad.....	42.
Christinehamn.....	44.
Philipstad.....	45.

Tabellbilaga

Tabell för Städerne i Wermelands Höfdingdöme, hörande till den nedanstående dag underdånigst afgifne Fem-års-Berättelse

Tabell för Landet i Wermelands Höfdingedöme, hörande till den nedanstående dag underdånigst afgifne Fem-års-Berättelse

Länets Allmänna Beskaffenhet.

Af Naturen deladt i nästan raka dalar, sträckande sig från Norr till Söder, äger Wermeland på en rymd af ungefärligen 150 Qvadratmil en till belägenhet och jordmon stor ombytlighet. — Större delen af de vattendrag, som löpa i dessa dalar, leda sitt ursprung från Norrska fjällen, och nästan hela Wermelands lokal kan anses som sammanhängande utgreningar i Väster af dessa fjäll, i Öster af Sevedberget, sänkande sig gemensamt mot Södern och sjön Wenern, som sluteligen emottager alla i dessa vidsträckta trakter samlade vatten. Länets Norra, Östra och Västra gränser gå till större delen utefter dessa berg och äro egentliga skogstrakter. — Den Södra stöter intill Norra delen af Elfsborgs Län samt utgöres af Wenerns stränder, der egentliga slättlandet finnes. Vattendragens flodbäddar eller låga stränder, der bosättningarna först ägt rum, äro i allmänhet af föga bredd, bestående mest af sandmylla, som de mindre sidovattendragen nedsköljt från höjderne och kvarlemnad, sällan af så kallad styflera, hvilken jordart egentligen igenfinnes på något afstånd från dalen, eller der denna blifvit bredare samt landet mera jemt. — Ju stridare det stora vattendraget varit, ju mindre matjord eller förruttnade vegetabilier har det lemnat i dalen; dessa lätta partiklar hafva åtföljt strömmen till utloppet, der också gemenligen bördigaste jorden finnes. Bosättningarna hafva deremot följt en motsatt riktning. — Man kan med temlig tillförlitlighet följa deras gång och deraf draga slutsatser för det tillkommande. Olika folkstammar hafva synbart från Västergöthland och Venerns södra stränder bosatt sig vid Wermeländska strömmarnes utlopp. Historien nämner äfven härom. — Colonisterne hafva här funnit lätröjd bördig jord, följagteligen, snart ökade till antalet, hafva de nödgats jaga sina talrika afkomlingar längre upp mot Norden. De skogbevexta bergen, som skilja dalarna åt, lemnade föga hopp om odlingsjord och hindrade all gemenskap dalarnes Colonister emellan.

Deraf blefvo dalarne i hela sin sträckning tidigt befolkade: deraf den olikhet i både utseende, lynne och lefnadssätt, som ännu visar sig hos deras inbyggare. — Ökad folkmängd och skogarnes utgallring föranledde efter hand bosättningar åt sidorne, der man äfven fann bördig jord, ofta bättre än i dalen. Gemenskapen öppnades härigenom af sig sjelf till dess den genom vägar fullkomnades. — Landets odling fortgår ännu på denna väg med stora steg, visserligen på skogarnes bekostnad: deras afröjdnig utgör ej sällan ett villkor för möjligheten att i dessa trakter frambringa säd; men der trefna hushåll intaga deras plats, synes samhällets mål vara vunnet. — Vidsträckta trakter synas af Naturen bestämde att endast bära skog, och hvilka tvifvelsutän i alla tider till detta ändamål skola begagnas; och då de erhålla ett ökad värde, följjagteligen mera omvårdnad ju färre de blifva, bör ingen misströstan för framtiden äga rum i denna del, eller lägga hinder i vägen för utvecklingen af landets odling och befolkning. Hela Sverige äfvensom hvarje annat land, der rättigheten att föröka och förkofra sig är hvarje individus tillhörighet, har på samma sätt gått till det kultur-tillstånd, hvaruti det sig nu befinner: tillräckeligen motverkad af naturhinder, för att någonsin kunna öfverskrida de bestämda lagar, hvarester så insekten som skapelsens ädlaste verk, människan födes, lefver och försvinner. Endast genom konstiga medel frambringas varelser, som Naturen ick erkänner och förnekar sitt bistånd.

Den tillgång Wermeland äger på jernmalm och skogar, dess mångfaldiga vattendrag, användbara dels till båtarter, dels till vattuverks anläggningar, gifvo tidigt invånarne håg för industrie-företag. Den möda, hvarmed jorden aftvingas skördar, alltid verkande ihärdighet och drift hos dess odlare, ledde efterhand öfverskottet af en hastigt tilltagande folkmängd till dessa föremål för verksamheten. Kapitaler, samlade på dessa vägar, gifvo ytterligare anledning till nya företag. — Frambringandet af födoämnen inom orten kunde ej hålla steg med dessa näringars hastiga tillväxt samt en således från tvenne håll tilltagande folkmängd. — Bergs- och Bruksrörelsen blef följjagteligen ansedd för ortens hufvudnäring och all uppmärksamhet rigtades länge derhän. — Det var naturligt, ty derigenom erhöles penningar, denna nödvändighetsvara, hvarmed Västgöthen liqviderades för dess hitförda säd och Bodhandlaren för dess af Götheborgaren lånte varuförråd. — Svår afsättning på jern inträffade: den återverkade på malmuppfordringen och alla denna rudimaterias förädlingar. Diskonterne kommo till hjälp för den genom missräkning förlägne, begagnades, åtminstone i början, sällan lättinnigt, men i hopp om bättre tider. — Armarne skulle emellertid selsättas: annan förlägenhet kände man ej då. Jordbruket, denna försüm-

måde sysselsättning, mottog nu åter villigt den uppväckta ifvern, skänkte bröd under tillåtne små Diskont-omsättningar, underhöll hågen för verksamhet och ledde industrien en annan väg än den länge trampade. Spanmålsprisernes stegring under krigsåren, de i orten sammandragne trouppernes behof af landtmannavaror bidrogo i sin mån härtill.

Med den liflighet, som utmärker folklynnet i orten, omfattades detta nya mål för spekulationen. Nyodlingar företogos i alla delar af provinsen, hos backstugusittaren, hos bonden, hos possessionaten: nya anledningar att söka de lätt erhållna Diskontunderstöden. Allt gick väl till dess alla voro så engagerade, att ej mer på denna väg kunde erhållas. Omsättningarne gingo icke utan möda: Diskonternes stoppning gaf utslaget. Mången föll, idogheten fick ett farligt sår, den overksamme hade blifvit ständande under stormen; den ädle patrioten, den verksamme, hade kommit på obestånd.

Under tiden hade en ny näringsgren yppat sig och gifvit lönande utsigter för en betydlig del af ortens invånare. — Rysslands, Preussens och Norriges under kontinental-kriget för Engelsmännen spärrade hamnar medgafvo en förmånlig afsättning af trävaror, synnerligen bjelkar, på Götheborg. Denna lofvande utsigt begagnades med vanlig ifver, ej att klandra, då 1812 och 1813 årens missvexter fordrade utomordentliga summor till bröds anskaffande, och Engelsmännen betalade efter kubikfot den dåligaste timmerstock. Allt rigtades till detta håll. — Brukspatronen, missbjuden för sitt jern, kunde ej betala hvad bonden, bättre belåten med timmerhuggning och fraktning, begärte för sina kohl och körslor, ogillade således denna industriens rigtning, men fick snart se den genom 1816 års Tullförfattningar inskränkt och åtföljd af förluster genom ett kanske förvida drifvet begagnande. Icke dessmindre frälste den landet under missvextåren och föranledde en nästan ny näringsgren, som, med hof begagnad under ändamålsenliga Tullförfattningar, bör gifva en jemn förtjenst åt vissa i anseende till åkerbruk vanlottade trakter af provinsen.

Striden om ortens modernäring har emellertid upphört: det fordras ofta en smärtsam erfarenhet för att upplysa oss. Man har funnit, att alla näringar behöfva hvarandra; att allmänt välstånd icke genom uteslutande förmoner kan vinnas och att enskild förkofran billigtvis endast bör sökas i förening med allmän. Brukspatronen, sjelf odlare och upplyst landtbrukare, uppmuntrar sina grannar och underlydande att odla och väl bruka jorden, för att af den hämta mera lefnadsmedel än förr, och finner i följe häraf sina osäkra fordringar i motböckerne för hvarje år minskade. — Någon till-

handhållen vällefnadsartikel har i dem kanske intagit den ofta lemnade dyra slöhafrans plats, äfvensom potäterne utträngt barken i kolarens hus-håll. — Brukspatronen, väl betalt för sitt jern, missunnar ej skogsboen en högre betalning för sitt timmer. — Någon gång får han väl öka sitt kohl-pris, men ej utöfver förhållandet till andra varors värden och den vid kolningen använda mödan.

Att landtmannen i Wermeland nu mera kan täfla med Wästgöthen vid brukens förseende med spannmål, finner äfven Brukspatronen öfverensstämmande med sin fördel. Denna närmare tillgång, visserligen alltid begagnad, ehuru ej till det belopp som nu, kräfver ej samma penningeförslag och omsorger, som då spannmålen kontant skulle liqvideras vid Wenerns strand, der uppläggas och, sedan körare kunde betingas, hemföras. Wermländska landtmannen transporterar i det stället vintertiden sjelf med egna dragare spannmålen till bruken och begär ej sin betaining förr än i marknaderne då Brukspatronen sålt sitt jern: priset uppgöres till och med ej förr än då, och således ofta långt efter det spannmålen är konsumerad. Ömsesidiga fördelarne härvid lifva industrien inom orten och visa det verkliga beroende, hvaruti näringarne stå till hvarandra; ej ofördelaktigt oftare, än då någon af dem gynnas på den andras bekostnad, och enskilda omtanken genom band eller uteslutande rättigheter hindras i sin verksamhet.

Spannemål produceras visserligen i Wermeland med mera möda, följaktligen med större kostnad, än i nästgränsande län. Jordmånens beskaffenhet i allmänhet och klimatets stränghet äro härtill orsakerne; kanske också, att den sednare häfd, jorden här vunnit, ännu ej hunnit gifva den samma kraft och bördighet, som den af urminnes tid i andra orter brukade odal-jorden. Ägde Wermeland under dessa ofördelagtiga förhållanden ej sina bruk och bergverk, kunde ingen täflan i spannemålsproduktionen med de mera gynnade orterna äga rum. Skogarne skulle sträcka sig till gränsorna af den bördigaste jorden och bebos af spridda fattiga backstugusittare, beroende af spannemålstillförsel från andra orter och de pris, hvartill man i utbyte ville taga skogsprodukterne. Sådane trakter finnas ännu, och skola länge finnas kvar i Wermeland, ehuru de synbart minskas med hvarje år. Att ett allmänt sådant förhållande i denna landsort vore fördelaktigt för angränsande bördigare landskaper, bar man trott. Denna gamla, af mängen välvillig äfven antagna, sats tål dock en närmare granskning, synneligen som den vittnar om obillig ensidighet, så vida den antages af Statsmannen med magt att handla enligt dessa åsichter. — Om oberoende och allmänt välstånd äro samhällets mål, kan detta icke anses vunnit, om en del af dess med-

lemmar saknar dessa förmåner. Den upplyste Bruksidkaren har funnit sin fördel af, att ej omgifvas endast af beroende skuldsatte kolare. Den tid är förbi, då man ansåg som en olycka för bruken, att jorden odlades; och om någon ännu i sin blinda ifver tror samhället nära sin upplösning, för det några bruk få flyttas till aflägsna trakter och skogarne begagna på något för ägarne förmånligare sätt än hitintills, vinner han föga uppmärksamhet. — Den här i Wermeland således med mera möda frambringade säden, hvilken dock ej utan afsättning kunnat produceras, betald vid Bruken till dess höga productions-värde, bör äfven hafva inflytande på den i Westergöthland producerade sädens försäljnings-värde, ty då alla tillfälligheter och missväxter afräknas, blir alltid spannemålens allmänna pris rättadt efter kostnaden att frambringa den på den otacksammaste lokalen. — De enda stridigheter, som ännu återstå emellan bruks-idkaren och landmannen, äro, att den förre beklagar sig öfver svedningen af otjenlig mark, och den sednare öfver odlingarne hindrande vatten-uppdämningar vid bruken: båda delarne ej utan skäl anförde, och ehuru upplysningen om egna fördelar visserligen i längden äfven häruti skall verka en önskad ändring, torde dock författningar rörande svedningar och lösen af vattenverk under vissa villkor fördras för att påskynda detta resultat. —

Ovedersägeligen har skeppsfartens öppnande till Göttheborg ägt ett stort inflytande på industrien inom orten. Seglationens förbättrande på Wernern är äfven i synbart tilltagande genom de åtgärder, en i detta afseende formerad Direction vidtagit, ehuru visserligen i denna del mycket ännu återstår att göra, hvarom på sitt ställe framdeles skall nämnas. Den lätthet, hvarmed ortens exporter nu mera kunna försändas till västra kustens betydligaste Stapelstad samt handelsvaror derifrån hämtas, har efterhand ökat så väl de förra som de senare till ortens sanna fördel. Jern-tillverkningen har kanske ej härigenom undergått någon betydlig förändring. Varans högre värde medgaf dess transporterande landvägen förbi Trollhättan, ehuru visserligen förtjensten minskades för tillverkaren, ty säkert låter alltid Stapelstads-köpmannen frakt-kostnaderne till skeppnings-orten ingå i sina beräkningar vid anbudet på varan. Bruks-Patronen har dock härigenom blifvit satt i tillfälle att, då dess penninge-tillgångar det medgifva, själv sälja sitt jern på Göttheborgs väg till högre pris än det honom i hemorten bjudes, hvarigenom jern-handeln härstädes i senare tider fått ett ändradt skick, visserligen till Bruksrörelsens fördel. De mottagne förlagen blifva ärligen mindre och sällan uppgående till större belopp, än förhanden varande behof ovilkorligen påkalla. Skulle Carlstad en gång blifva Stapelstad, hvarom fråga är väckt, samt närvarande penninge-brist upphöra, undergår

denna handel visserligen en ännu större förändring, tvifvelsutan till ortens fördel. Om således skeppsfartens öppnande till Götheborg ej egentligen ökat jern-tillverkningen, har den dock ovedersägeligen gjort den förmonligare.

Trädvaru-afsättningen från denna ort har deremot genom detta företag vunnit en oväntad liflighet. Då förr från Vermeland ett ringa antal förädlade skogsproducter kunde, i anseende till den dryga landtransporten vid Trollhättan, afyttras, och betydligaste exporten utgjordes af de i Skogarne till ganska låga priser uppköpte korta sågblockar, hvilka släpptes i Götha Elf för att nedflyta till Edets Sågverk, kunna icke allenast nu vid Vermelands Sågar med fördel Plankor och Bräder af alla dimensioner skäras, utan äfven i de aflägsnaste skogarne Master, Spiror och Bjelkar huggas till afsalu. Dessa större pieser kunde förr icke föras landvägen och i Trollhättans fall blefvo de sönderslagne, om någon gång försöket gjordes att låta dem följa strömmen. Sågblockarne höggos på den tiden af samma orsak aldrig längre än 6 till 7 alnar, hvarigenom de af utländningen mäst efterfrågade 10:alnars plankorne aldrig funnos i Götheborg, der de nu utgöra största delen af träd-varu-exporten. Att detta bordt äga ett fördelaktigt inflytande på skogarnes värde, tyckes följa af sig sjelf. Detta är dock icke fallet; ty med undantag af de åren, då Östersjöns och Norriges hamnar voro stängde för Engelsmännen, under hvilken tid träd-varorne såldes till höga priser i Götheborg, har sällan skogs-ägaren erhållit mera än sitt arbete vid virkets fällning och framköring betalt. Orsakerna härtill igenfinnas i alla de hinder och afgifter, privilegierade Vattenverk, kunnat i stöd af gällande författningar, lägga för timrets obehindrade gång. Då varan kanske ej förr än på andra året nedkommer till Venern och under tiden blifvit belastad med afgifter, ofta uppgående till lika belopp med inköpspriset, följer bestämdt, att skogsägaren ej får af köpmannen mera än minimum af varans värde, eller blotta lödan under arbetet betalt. Under dessa omständigheter är visserligen ingen verkelig förkofran för Skogsboen att påräkna, förr än författningar utkomma, som upphäfva hindren. Genom trädvaru-handeln förtjenas emedlertid penningar och sättas i omlopp, fastän egentliga vinsten icke stadnar i skogsbygden. Många dela den dock: skrinlagd blir den aldrig. Der den isynnerhet visar sig är vid Såg-verken, hvilka i sednare tider blifvit till den grad förbättrade, att nästan ingenting i den delen återstår att önska. Konsten att genom Center-Sågar och andre anbringade smärre blad utur samma stock skära flera plankor, bräder och läkten af olika dimensioner, så att ingen del af stocken går förlorad, äro förbättringar, förmodeligen okände vid alla Sågverk inom Riket, vittnande icke allenast om förtjente penningar, hvarmed dessa inrättningar kunnat göras,

utan äfven om en loflig industrie, på naturlig väg genom lönande afsättning utan uppmuntringar tillkommen.

Lyckligtvis äro ortens exportabla effecter couranta varor och deras förbrukning sträckt till de lägsta folk-klassernes oundvikliga behof, således aldrig saknande afnämare. Jern och träd behöfves allestädes, och, ehuru någon gång underkastade olika priser, dock alltid säljbara handelsvaror. Denna lätthet, hvarmed ortens producter kunnat afsättas utan någon särdeles långt drifven förädling, har förmodeligen förekommit anläggandet af kostsamma Fabriker, beräknade på en större afsättning än jemna behofvet påkallat. Jernet, förädladt endast till plåtar, spik och stål, trädvarorne till plankor och läkten, utbjudas till mångfaldiga användanden och finna Köpare från Jutlands till Brasiliens kuster, då dessa varor, förvandlade till Synålur, urfjedrar eller knifblad, säkerligen skulle sakna dem. — Man har icke lätit irra sig af skenbara fördelarne, en förädlad varas högre värde synes erbjuda. — Erfarenheten har äfven häruti kommit till hjälp, ty plåtar, spik och stål har man sunnit vara mera vackling i pris underkastade samt oftast svårare att afsätta än stång-jernet: en ganska naturlig följd af förädlingen, ty jern-plåten har redan mindre användande, följakteligen mindre afnämare än jern-stången, omsättes således trögare, fordrar i anledning deraf större förlag både hos tillverkaren och Köpmannen, oberäknadt ökade kostnaden vid förfärdigandet. — Capitalerne, då de kunnat ökas, hafva således ej blifvit ryckte från deras ändamåls-enliga användande. Utsträckt tillverkning af den vara, hvaruppå man ägt vinst, och jordens odling, hafva nästan uteslutande fått emottaga dessa överskott.

Genom dessa således ökade tillfällen att förtjena penningar, äfven sträckt till Provincens aflägsnaste delar, ehuru der kanske sällan uppgående till mera än betalningen för verkställt kropps-arbete, men emedertid alltid en penninge-tillgång, som i annat fall ej ägt rum, hafva visserligen, jemte en ökad liflighet i företaget, äfven ökade behof tillkommit. Om den förra af dessa följder gillas som förmånlig för det Allmänna, torde den sednare anses skadlig och förtjena Administrationens uppmärksamhet. Men om Bonden — jag nämner blott honom, hvars hushållning man egentligen alltid vill mästra — kan bruka hatt i stället för mössa, knappar i råcken i stället för häcktor, samt hans hustru, prydd med en bomulls- eller silkes halsduk, städa tennfat i sin stuga i stället för grofva träd- eller stenkärl, och någon gång bjuda grannkvinnorna en kopp Caffé; må man missunna dem det? Jag bekänner för min del, att jag många gånger under mina flerfaldiga resor inom Länet fagnat mig åt denna deras luxe, merendels en följd af idoghet och ord-

ning inom hus, någon gång af hopp på kommande vinst, hvilken, felslagen, speculanten sjelf får umgälla; då, å andra sidan, jag äger många smärtsamma erindringer af hushåll, jag besökt, der trasiga föräldrars nakna barn tvisat med kreaturen om otjenlig föda, visserligen ej hämtad från längre håll än närmaste barr-skog, utan att jag kunnat öfvertyga mig derom, att dessa sednares lefnadssätt ägt ett fördelaktigt inflytande på vår så kallade handelsvåg. Tröstande är dock, om man så behagar, att consumptionen af vissa välfnads-artiklar aftagit de sednare åren. Bonden kan ej undvara Tobak och har därför börjat plantera något deraf vid sina stugor. — Förtäringen af romm, som han lärde under krigsåren och bränvins-förbud, har alldeles upphört. — Caffé-surrogater försökas med välment iver öfver allt, och hemgjorda väfnader skrytes med vid hvarje tillfälle.

Föreningen med Norrige har ännu ej i oconomiskt hänseende ägt något betydligt inflytande på denna landsort. Härtill fordras tid och troligen gränse-tullarnes afskaffande, hvilket förmodeligen ej låter sig göra förr än tullförfattningarne i båda Rikena blifva bringade till mera öfverensstämmelse. Emedertid har under loppet af de sednare åren en tämmeligen liflig byteshandel ägt rum på gräusen, hvartill 1819 års rika skörd i Norrige gifvit anledning. Ej mindre än 8000 tunnor potates kan man antaga hafva under 1820 års vinter blifvit införda från Norrige jemte några tusende tunnor hafre. I utbyte härföre har man gifvit mest jern, egenteligen små eller så kallade svart-smiden, samt ett ej ringa antal bränvins pannor, Från Westergöthland och Småland hafva tid efter annan betydliga drifter af oxar och kor härigenom passerat till Christiania, äfvensom en och annan sora med väfnader från Borås, hvilket jag äfven trott mig böra anföras, ehuru ej hörande till detta Läns Oeconomie. Omöjligheten att åtminstone vintertiden bevaka en några och 30 miles gräns, torde väl någon gång hafva gifvit anledning till en oloflig handel gränse-inbyggarne emellan. Men brist på penningar och varor till utbyte å båda sidor, har troligen mer än de stränga författningarne hitintills hindrat denna handel.

Af det föregående synes, att trots lokalens mindre tjenlighet till åkerbruk, täta förändringar i hushållningen och vacklande konjunkturer för näringarne, orten dock vunnit någon förkofran, ehuru ej med den skyndsamt, dess obegagnade naturförmåner kunnat medgifva. — Lokalens ombylighet har föranledt dess olika begagnande efter omständigheterna; felslagna hopp hafva således ej varit allmänna, och misstag i hushållningen hafva kunnat i tid rättas, äfvensom erfarenheten visat nödvändigheten att med hof begagna näringarnes konjunkturer.

Ehuru

Ehuru utsigterna för framtiden således kunna vara lofvande, då man beräknar vunen erfarenhet, såsem äfven värd guld, och förflyttar sig till de tider, då detta guld blir gängbart mynt; är dock tillståndet för det närvarande bekymmersamt. En blick på Chartan visar emellertid hvad detta land kan blifva. Inom hvarenda qvadratmil af Länet finnes odlingsbar jord, hvaruppå en mängdubbel folkmängd kunde finna födan: skog åtminstone till husbehof, i evärdeliga tider; utan undantag ett, om ej flera vattufall till begagnande af industrieverk: båtleder, som långt in uti landet sammanbinda dem nästan alla: och malmanledningar på mångfalliga ställen. Den som sett Schlesien skall troligen här igenfinna dess lokal. — När härtill lägges, att denna af naturen gynnade lokal bebos af en idog och liflig folkstam, utmärkt för klokhet och hyfsning, ihärdig i företag och tarflig till ytterlighet då det behöfs, hvilket de i Rikets alla öfriga landskaper arbetande Fryksdalingarne torde bevisa, äfvensom det sätt, hvarpå ett missvextår här tåligt fördrages; kan man utan öfverdrift påstå, att i en framtid Wermeland bör blifva industriens rätta hemvist och visserligen en af Sveriges viktigaste provinser. Hotande inskränkningar i äganderätten, band på fria begagnandet af fysiska och intellectuella förmögenheter, af behof och omständigheter påkallade skuldsättningar, och sluteligen rörelsekapitalets snarare minskning genom betydliga utskylders afsändande till andra orter, än förökning, förorsaka dock för det närvarande en verkelig förlägenhet. Industrien och National-lynnen söka likväl att bana sig en väg genom dessa svårigheter: om det lyckas, är ännu obestämdt. Hvarje välvilligs önskan instämmer åtminstone häruti, äfvensom att man i detta fall ej måtte draga den slutsats, någon gång blifvit gjord af andra Staters restrictions- och prohibitiv-systemer, att sådane jemte höga skatter fordras för att uppdrifva industrien.

Då jag nu tror mig korteligen hafva i en Tafla sammanfattat en allmän öfversigt af Wermelands lokal, sättet hvarpå den vunnit odling och befolkning, huru ortens näringar uppkommit och fortgått till förkofran, jemte de motgångar och hinder de rönt, tillståndet för det närvarande och utsigterna för framtiden; återstår mig att i det följande, med bibehållande af den anbefallta ordningen, lemna sådana detaljer, som närmare upplysa förhållandet, hvarvid beskrifningen af de företag eller anstalter, som blifvit vidtagne till hushållningens förbättrande, icke skall lemnas utur sigte när artikeln *Jordbruket*, med hvilken de äga så nära gemenskap, till afhandlande förekommer.

Invånare.

Folkmängden i hela Länet, Städerna inräknade, utgör enligt Skattskrifningslängderna, hvilka dock icke öfverensstämman med de troligen tillförlitligare Mortalitetstabelle:

För år 1817.	Skattskrifne Män . . .	37,768	
	Qvinnor . . .	39,694	
	Befriade Män . . .	24,914	
	Qvinnor . . .	<u>25,581</u>	127,957.
För år 1818.	Skattskrifne Män . . .	37,947	
	Qvinnor . . .	39,513	
	Befriade Män . . .	25,785	
	Qvinnor . . .	<u>26,596</u>	129,841.
För år 1819.	Skattskrifne Män . . .	37,525	
	Qvinnor . . .	38,924	
	Befriade Män . . .	25,847	
	Qvinnor . . .	<u>26,759</u>	129,055.
För år 1820.	Skattskrifne Män . . .	37,774	
	Qvinnor . . .	38,951	
	Befriade Män . . .	26,177	
	Qvinnor . . .	<u>27,236</u>	130,138.
För år 1821.	Skattskrifne Män . . .	37,629	
	Qvinnor . . .	38,780	
	Befriade Män . . .	27,472	
	Qvinnor . . .	<u>28,530</u>	132,411
Medium alltså:			
	Skattskrifne Män . . .	37,729	
	Qvinnor . . .	39,172	
	Befriade Män . . .	26,039	
	Qvinnor . . .	<u>26,940</u>	129,880.

Folkmängden synes således vara i jemnt tilltagande, hvartill ett årligen utvidgadt åkerbruk utan tvifvel hufvudsakligast bidrager, äfvensom ett godt hälsotillstånd och koppsmittans fullkomliga utrotande genom allmänt begagnande af den för människoslägtet välgörande vaccinationen.

Folkets bildning och sedlighet äro ganska skiljaktige. — I allmänhet utmärker sig Wermäländningen med laglydnad, höflighet i umgänge och gästfrihet samt arbetshog och industri. Finn-Allmogen, som af flera skäl kan betraktas som en Nation för sig sjelf, gör likväl ett undantag från denna allmänna karakter, så vida som Finnarne deremot utmärka sig med råhet i seder, föga upplysning, overksamhet och bristande näringsomtanka, samt stor begifvenhet på bränvin då tillfället erbjuder denna vara. — Ehuru åkerbruket är svagt och ringa lönande i Finnmarken, skulle likväl arbetsförtjenst icke fattas, om folket ville antingen biträda ej långt aflägsne bruk och andra possessioner, eller, i likhet med Nedre Fryksdalens idoge invånare samt sina grannar i Dahlarne, på andra ställen söka den. Men felet ligger i Finnens naturliga lynne och obenägenhet att antaga hvad som afviker från förfäders bruk. Bostädernes allägsenhet i ödemarker, ännu icke genom vägar tillgänglige, försvåra kommunikationen med den så kallade Svenskbygdens mera upplyste invånare, hvilkas umgänge och eftersyn kunde vara dem till nytta. Dock ser man, der vägar hunnit anläggas, en skymt af tilltagande omtanka.

Denna Folkstam har dock betydelligen bidragit till Wermelands uppodling. Hitkallade i äldre tider från Carelen och Savolax i afsigt att uppodja Wermelands vidsträckta skogar, lemnades de första Finnarne friheten att nedsätta sig hvar de funno för godt, emedan skogen på den tiden icke ägde något värde. — Sedermera då tid efter annan bygdens invånare sinesemellan skiftade sin skog, hvaruppå dessa Finnarnes rödningar funnos, blefvo de jagade från ena stället till det andra och först i sednare tider hafva de ändteligen fått under skattemannarätt behålla hvad de upptagit. De förra rödningarne hafva nu ingått i de äldre hemmanens odlade inägor och jemte hemmansklyfningen gifvit anledning till talrika nya bosättningar; men skulle troligen, om ej Finnarne vid skogens afrödning upptäckt och uppbrutit dem, än i denna dag kanske bära skog. Att de ej ostörde fingos skörda af förfäders arbeten, samt, dels med våld, dels med stöd af författningar, drifvits från det ena hemmet till det andra, har visserligen lagt grund till en ny allmän fiendtlig stämning hos dem mot så kallade Svenskbygdens invånare. Det kan icke nekas, att ju dem skett förnär; men å andra sidan får medgifvas, att deras hushållningssätt och utmärkta missbruk af skogen fordrade deras aflägsnande från de trakter, der ordentligt åkerbruk vann burskap och skogen fick värde. Deras envishet att icke förblanda sig med den folkstam, som omgaf dem, deras bibehållande af sitt språk, sina seder och lefnadssätt skulle naturligtvis alltid göra dem till främlingar, som man sökte blifva qvitt när man kunde. Lyckligtvis äro

de nu mera icke blottställda för andra olägenheter, än dem de ådraga sig, då de öfverträda de lagar som skydda dem och hvilka de icke sällan anse som tryckande band. Den jord, dem återstår att bruka, fordrar visserligen den största ihärdighet att uppröjja. Hvarje fots bredd deraf kan icke göras tjenlig till sädesproduktion utan mödosammaste stenbrytning, och då man jemför deras tid efter annan i detta hänseende verkställda arbete med deras annars nog allmänna liknöjdhet och overksamhet, faller man i en billig förundran. De inskränkta åkrarne, fyllda med 6 till 7 alnars höga Stenrös, betäckande en yta nästan lika stor med den som blifvit från stenarne befriad, skulle man icke tro vara upptagen af menniskor, som hugga Björken endast för att begagna Näfvern och med metspöet söka för dagen samla en osäker föda då hungren drifver dem utur pörtet. Endast ett långt drifvet begär till frihet och oberoende, ända derhän, att, utan andras omdömen och inblandning, få, efter behag, svälta, äta barkbröd eller arbeta; ligger utan tvifvel härvid till grund; och då sällheten är något ganska obestämdt, helt och hållet hvilande på hvarje Individues egna åsigter; har man härvid, enligt min öfvertygelse, ingenting annat att göra, än att sprida upplysningen, så vida den alltid leder till målet. Vägar, Capellsanläggningar och följakteligen Lärare, äro medlen, erkände äfven af den tänkande Finnen.

Näringar.

Åkerbruket. Åkerbruket, denna alla samhällens äldsta och redbaraste grundval, har inom Wermeland de sednare åren vunnit en synbar förkofran. Man kan med temmelig visshet antaga, att den öppna jorden, under loppet af 20 år, ökats med en sjettedel och att sädesproduktionen under samma tid, öfverhufvud taget, ökats med en fjerdedel. Mängden af ortens Landtbrukare skulle säkerligen uppgifva dessa förhållanden vida större; men här är endast fråga om uppgifter; hvilkas tillfällighet man tror sig känna och kunna bevisa. Detta förhållande ådagalägger tillika, att den odlade jorden icke allenast vunnit i vidd, utan äfven i häfd. — Nyodlingar och förbättradt åkerbruk skola visserligen ännu någon tid fortgå på samma sätt; men förhållandet blir säkerligen i framtiden rubbadt, då odlingslägenheterne aftaga och den redan vundna ägorymdens bättre brukning ger säkrare vinst. Ut i några decennier torde då uppmärksamheten uteslutande blifva riktad till detta håll; men säkerligen skall Landtmannen återigen efter denna tids förlopp med samlad erfarenhet och ökad styrka i armar och penningar tillgripa de lemnade mindre fördelaktiga odlingslägenheterna och landet på detta sätt fortgå i den aflägsna framtiden till

gränsen af den högsta möjliga odling, genom egna intressets ostörda verkan i förening med tilltagande upplysning.

Wermeländska åkerbruket har sin egen karakter: vid första steget öfver gränsen finner man ett olika brukningssätt. Det i Sverige så allmänt antagna tredningsbruket har icke i Wermeland vunnit burskap. Hos så Possessionaten som bonden är deremot, med få undantag, ett omloppsbruk från äldre tider antaget, som varierar efter gödseltillgången och jordens mer eller mindre bördighet, uti 7, 8 och 9 gårdar. Så stor del, som kan gödslas, trädes merendels genom 2 eller 3 körningar med plog, på ganska få ställen med årder eller trädstock, samt besås i sednare hälften af Augusti med råg, till en ringa del med hvete. Efter höstsåden lemnas åkern att bära gräs i så många år, som man af den får hö-slått, eller annars uträknat sitt omloppsbruk. Hos Possessionaten säs merendels klöfver och timothei om våren i rågbrodden, och nu mera äfven hos Bonden på ganska många ställen, ehuru kanske ej alltid på hela trädet. Egenteligen uti Philipstads Bergslag, äfvensom hos den idoge Landtmannen, har länge höfrö, hämtadt från skullen, blifvit sådt i rågbrodden: hos den fattigare eller mindre omtänksamme lemnas gödseln att bestämma hvad höskörd man får. De genom Hushållnings-Sällskapet's oafbrutna bemödande tillhåndsållne rena gräsfrön hafva dock verkat en tillfredsställande minskning i dessa till sig sjelfva lemnade vallar.

Då man beslutar uppbyta sin vall, höstplöjes den, barfvas om våren och besås med hafre. Efter skörden och sedan kreaturen afbetat gårdet, höstplöjes åter och följande året sås å nyo hafre, hvarmed fortfäres så länge till dess jorden skall trädas, hvarförinnan dock kreaturen ännu på våren der få beta till dess hagarne och skogen dem upplåtas. Der rådande jordmonen är lera, tages efter rågen en kornskörd hos Possessionaten och en blandkornsskörd hos Bonden, dock sällan på hela gårdet. Årter och vicker få äfven ibland hos den förra i någon uträknad succession der sin plats; variationer, som lemna ofta lönande afkastning, men egenteligen icke höra till ortens allmännaste åkerbruks system. — Man finner lätt, att detta omloppsbruk gör hafre till ortens hufvudsäde, samt att, begagnadt med urskillning, det leder till den högsta sädesafkastning, en föga bördig jordmon kan gifva, men å andra sidan äfven lemnar rum till jordens utmärglande, om den aftvingas för många hafreskördar efter hvarandra. Detta sednare är visserligen fallet hos den magtlöse Bonden, då det väl ofta händer, att blott utsädet sista året återfås; marken får ligga obegagnadt till dess gödsel och trädning å den kan besås. Dylika svaga grödor och nöd-

tvungen hvila hafva hos mängen förorsakat öfvertygelsen om detta bruknings-sätts olämplighet, men enligt min tanka förhastar man sig häruti. Med mera lätthet kan man icke öfvergå från något åkerbrukssystem till den fullkomligaste cirkulation, än från detta. Hela sädesföljden hvilar på gödseltillgången och den, äfvensom torfrötan, begagnas på ett sätt som säkrast förer till gödsels ökande och jordens successiva förbättring. — Första årets hafreskörd på upplöjningen är merendels rik och utmärkt ren, andra årets äfvenledes god, emedan torfrötan då ännu lemnar näring: tredje året är afkastningen i synbart aftagande, men äfven då, om man anser hafren såsom en tålig fodervext, ej heller olördelaktig. Längre bör detta visserligen ej fortsättas, och endast oundvikliga behovet af foder, som, ehuru klen, hafreskörden dock alltid lemnar för bästa köpet, kan härtill förmå en Landthushållare. Man må äfven påminna sig, att gödningen tillstundar och således utsugningen snart godtgöres. Den i Wermeland rådande starkt sandblandade jordmonen medger verkligen icke något förmånligare användanee. Råg och hafre kan den frambringa: annan säd allmänligen icke med fördel, och gräs icke utan gödning; hvaraf man ser, att allt är gjordt, som hittills kunnat göras. Kommer potatoes att ingå i cirkulation på åkergården, hvilket är all anledning snart förmoda, och hvarmed början på flera ställen redan är gjord; bestås denna tåliga jordfrukt en half gödning, afbrytande hafregrödorne: har detta åkerbrukssystem verkligen få förbättringar vidare af nöden. — Klöfver, kinkig för våra vintrar, ej eller nöjande sig med sandjorden och dessutom ej läugre att påräkna än högst 2:ne år, uppblandas med Timothei, som qvarstår då klöfvern går ut. Alsikeklöfver nyttjas äfven, då man vill hafva ännu varaktigare vallar. Velet af dessa och antalet af gården i bruk bestämma hos Possessionaten sädesföljden: hos Bonden, som ej sår gräsfrön, endast antalet af dess gården. Sju, åtta och nio gården ingå, som förut är nämndt, vanligast i omloppet. Uti första fallet är sädesföljden Träde, Råg, Hö, Hö, Hö, Hafra, Hafra. Uti andra tages en höskörd mera, då Klöfver och Timothei äro sådda, hvilket sednare grässlåg ännu sjerde året ger hjälpeilig äring: om icke gräsfrön äro sådda, utan blott gödningen gifvit gräsveften, får vallen upplöjas 3:dje hösten och således en tredje hafreskörd utprässa. Uti tredje fallet tages antingen en höskörd mera, betas den sämsta vallen, eller får hafren suga sista musten af tillämnade trädet, så vida det ej lemnas till bete. — Då alla de i senare åren gjorda uppödlingar icke mera lemna gröda af sig sjelfva eller genom bränning, utan komma att ingå uti cirkulation med den förut odlade jorden, blir troligen gårdenas antal ökad och en annan sädesföljd införd. Dessa odlingar, antingen aflägsna eller genom skogar och berg skiljde från den redan häfdade jorden, kunna således icke läggas

intill de redan varande gårderna, hvilka ofta af lokalen äro till form och storlek bestämde. Merendels får man redan förse nyodlingarne med särskilda Logbyggnader, och så vida de icke skola utgöra isolerade, vanvårdade delar af det hela, det jag icke tror blir fallet i framtiden, komma de att med gårdens arbetsstyrka och afvel brukas. — Ett större antal gårderna fordra bestämdt äfven oftare körning och gödning, om de skola bibehållas rena från ogräs och bördiga. Jag förmodar då, att omloppet i så måtto undergår en förändring, att en halfgödning ytterligare får bestås, äfvensom en halfträdnings, då hvarken gödseltillgång eller arbetsstyrka torde medgifva en hel. Ätminstone fordras detta, om gårdernas antal blir 11 eller 12. Jag tror mig äfven förutse, hvilken sädesföljd vid dessa fall kommer i fråga, ägande dertill anledning af några gjorda försök i denna del, och kunnige landtmäns öfvertygelse, ehuru tiden ännu icke medgifvit utvecklingen. — För att visa det, enligt min tanka, Wermländska omloppsbruket lätt kan öfvergå till den fullkomligaste cirkulation, ortens klimat och jordmon förmodeligen medgifva, anser jag mig äfven böra anföra denna supposition. Sädesföljden med 12 gårderna, som jag anser vara det mesta med samma afvel kan skötas, torde då blifva den nu i Wermeland allmännast antagna, så förändrad nemligen, att:

- 1:sta året, betas om våren det till träde ämnade gårdet då ej höstplöjning medhunnits, trädets på vanligt sätt, gödes och rågsås.
- 2:dra året besås med Klöfver och Timothei uti Rågbrodden samt skördas derå Råg-
- 3:dje året bergas Klöfver.
- 4:de Dito Dito.
- 5:to Dito Timothei.
- 6:to Dito Dito, betas efter slätten, eller också hela sommarn.
- 7:de året besås med hafre efter att föregående året vara höstplöjdt. Bergas Hafre, derefter betas och så höstplöjes.
- 8:de året lika med föregående.
- 9:de året sättas Potatoes som bestås en half gödning, kupas 2:ne gånger och hållas rene från ogräs. Skördas Potatoes, hvarefter marken upplåtes åt Svinkreaturen.

10:de året besås med korn eller blandkorn, allt efter jordmonens beskaffenhet, samt på samma gång med klöfver.

11:te året bergas klöfver.

12:te Dito Dito hvarest betas, eller betas hela året, om klöfver ej lofvar god äring.

Man finner ej uti detta omloppsbruk hvete och ärter; men som föga förbrukas inom orten af dessa sädesslag, kinkiga att frambringa, då jorden ej är till dem särdeles passande, hvarföre de också fått benämningen *ångersäd*; tror jag mig förutse, att de, åtminstone sent, blifva allmänt producerade i Wermeland. På Westergöthlands bördigare lera skola dessa sädesslag med mera säkerhet alltid cultiveras och endast efter en dags segling kunna de här tillbjudas förbrukaren. Andra uti sednare tider upptäckte användbare sädesslag och fodervexter, eller några ännu alldeles okända, skola visserligen här i Wermeland efter hand försökas och kanske i en framtid verka en så stor revolution uti jordbruket, som den potatoes och rena gräsfrön redan gjort; men länge skall troligen klimatet och kanske ännu längre fördelarne man drager af ett känt system motarbete innovationernes allmänna antagande. Emellertid kan man dock förutse, det vicker, eller egentligen vickerhafre, äfven använd endast som foder, torde snart nog intaga en plats uti den omtänksamme Wermeländningens omloppsbruk. Början är härmed redan gjord på många ställen, ehuru icke hos Bonden; men troligen får den sent sin plats framför Rågen på trädet. Man har trott sig finna denna Trädesskörd betydligt minska rågafkastningen: den i Wermeland så nödvändiga dikningen, påkallad af lokalens ojemnhet, skulle härigenom mera försummas, än tyvärr nu sker: gödseln kan icke utköras så tidigt, ännu frusen i stacken och föga hopbrunnen, och framför allt jordens redning genom flera körningar alldeles åsidosättas. Bland hafregrödorne torde den senare få sin plats och, som grön bergad, vida mindre utsugande jorden, än någon annan aftvingad gröda.

Då jag nu anført det sätt, på hvilket jorden allmänna begagnas, samt de möjliga förändringar, detta sätt kan i framtiden undergå, återstår mig att vidare i underdånighet visa några Wermländska åkerbrukets egenheter och erkända fel.

Med någon vidskepelse förenad är egentligen Bondens föresats att icke bestämma hvad han utsår på en gifven rymd. hvilket dock dess säkra takt

takt gör merendels det ena året lika med det andra. — Hos Possessionaten följas gifna grundsatser och förhållanden så vidt man kan förmå säningsmannen att älven följa dem. Vanligen besås ett tunneland af Trädet med en half tunna Råg. Af Vårsäd deremot utsås vanligast en tunna på tunnlandet, men något mera ju längre från gödningen ända till en och en half tunna. Rågen gifver i goda år mellan 5 och 6 tunnor på tunnlandet: vid stark gödning, och i synnerhet nära Städerna, äfven mer, men på den skarpa sanden visserligen vida mindre, ehuru man försigtigtvis ej å denna jord nedkör gödseln. — Hafre, då ej jorden är utmattad, ger vanligen 5 till 6 tunnor på tunnlandet, oftast på nyröjd jord vida mer, samt, sådd flera år å rad, vanligen blott 3, och kanske detta senare oftare än det förra. — Korn och Blandkorn anses gifva mellan 6 till 8 tunnor på tunnlandet, ehuru ej med säkerhet, oagadt alltid sådd på bördigaste jorden. — Öfver Hvete och Ärtor har man ej gjort någon allmän beräkning, såsom tillfälligheter mera underkastade och varierande mellan rika skördar och missvext. — Af-Potatoes sättas vanligtvis 5 tunnor på tunnlandet: hos Bonden, synnerligen hos Torparen på dess inskränkta täppa, vida tätare. Possessionaten klyfver dem: Bonden vågar det ej ännu, ehuru undantag äfven häruti finnas. Åringen beror mycket på kupning och gödning, samt varierar mellan 30 och 50 och någon gång derutöfver på tunnlandet. — Omkring 50 kärklass gödsel består vanligtvis hvarje tunnland af trädet. — Sällan är denna gödsel obemängd: dikesjord, myrstackar och kärj jord, här kallad räcka, ingår oftast uti den till nära halfva beloppet. Wermeländska Landtmannen, tvingad att uppblanda sin sandiga jord med någon bördigare, har således, långt förr än jordförbättringar och compostgödning afhandlades af utländska författare, användt båda delarne. Då dessa ämnen några år legat i hög för att ruttna och sedan uti stacken hopbrinna med gödseln, utgör det hela en homogen massa, ganska tjenlig till sitt ändamål. Blotta gödseln skulle snart uppbrännas i den torra sanden eller lätt utlakas af regnet. Man tror sig finna den, bemängd med jordpartiklar, varagtigare bidraga till vegetationens befrämjande: blandningen ökar dessutom matjorden och nedgår icke i de undre jordhvarfven, om försigtighet vid plöjningen iagttages.

Den ringa del verkelig växtmylla, som sandjorden vanligtvis innehåller, och hvilken alltid finnes endast på dess yta, gör att man nog allmänt plöjer ganska grundt i Wermeland. Då både åkerjorden och dess underlag bestå af sand, är detta visserligen en nödvändighet; men ej sällan iagttages denna försigtighet der den icke behöfves. Denna lätta plöj-

ning har också ägt inflytande på åkerbruksredskapens form och beskaffenhet. — Ingenstädes har man lättare åkerbruksredskap än i Wermeland. Många andra orsaker hafva härföre legat till grund, och märkvärdigt är, att behovet här som annorstädes satt fintligheten i verksamhet på ett sätt, att verkeligen fullkomliga produkter följt, ehuru det ännu kan fordras tid för att gifva dem nödiga förändringar efter olika lokaler. Bonden på de starkt klufne hemmanen med ringa ägorymd, således ej i tillfälle att hafva flere dragare, nödsakad att vintertiden genom körslor för Bruken söka någon penningeförtjenst, måste inskränka sig till att blott hafva en häst. — Hans åkerbruksredskap skulle nödvändigt inrättas efter hans dragare. Hans sandblandade lätta jord gjorde det möjligt. — Jern fans i granskapet, slöjda kunde han sjelf, och på detta sätt uppkom den förträffliga Fryksdalsplogen, hvars vändfjöl af jern eller beslagen dermed och hela construction mathematicke kan bevisas vara den förmänligaste som brukas och som så öfverensstämmer med Engeismännernes theoretice uträknade plogar, att man skulle tro idéen vara en stöld från dem. Med bibehållande af formen gifvas dem större dimensioner och begagnas utan undantag allmänt nu i orten, äfven på den styfvare jorden, då 2:ne oxar för dem anspännas. Aldrig får man i Wermeland se flera än 2:ne dragare för en plog, och aldrig behöfvas heller flera, äfven till den djupaste plöjning. Att på flera ställen man icke iakttagit denna förändring der den bordt göras, medgifves, men tiden skall föra derhän. Man må icke fördöma Bondens försigtighet: den är ofta väl grundad. — En djupare plöjning skulle uppblanda hans matjord med den ofrukthara älfven; det fordras gödsel och tid innan den blir tjenlig. Emellertid har han genom den ständiga plöjningen till samma djup formerat sig en hård skorpa under sin matjord, hvarigenom gödsel-musten ej kan tränga, och tror sig hafva vunnit en fördel, som man icke lätt kan disputera honom. Ut i denna skorpa ligger dock en rikedom, som han icke ännu känner, men som han eller hans efterkommande en gång skola begagna. Man ser denna följd då en herreman får i sin ägo någon bondens grundt plöjda jord: med sin tyngre redskap och starkare dragare tar han upp den besparade gödselsamlingen och får vacker äring på en som utbruket ansedd åker. På detta sätt skall Bonden blifva upplyst och förbättringen följa af sig sjelf. — Bondens lätta pinnharfvar äro deremot dåliga redskap. — Föga reda de jorden och kunna blott anses passande till den lösaste jordmonen samt att nedharfva utsädet bland den älfven på ytan utbredda gödseln, hvilken man icke vågar på annat sätt anförtro jorden. Tyngre jernstens-harfvar, äfven krokharfvar, äro dock nu ganska allmänna och nyttjas med urskillning. Gåsfotsharfvar finnas få: och om någon Cultivator är nyttjad i Wermeland har det skett utan att man följt eller ät-

minstone uppgifvit resultatet. Årder eller trädstock brukas icke i Wermland: af hvilken anledning är svårt att säga. Kanske den lätta plojen ansetts fylla alla behof: den omvänder jorden bättre, men blandar jorden verkligen mindre än trädstocken. På flera herregårdar har man nyttjat detta redskap, men allagt det förmodligen i anledning af plöjarnes obenägenhet för deras användande. Något utmärkt resultat hafva de eller icke genast kunnat lemna: andra skäl har jag icke funnit anförde. Kommer Cultivatorn eller Gåsfotsharfven att allmänt intaga en plats bland landtmannens redskap, kan den också undvaras, ty många årderfäror få göras i stället för en med denna harf, och jordblandningen äfvensom redningen blifva ändock icke fullkomligare. Uti de aflägsne skogstrakterne nyttjas ännu finplojen, förmodligen det äldsta åkerbruksredskap vi äga, och som, ehuru besynnerlig till sin skapnad, dock svarar mot sitt ändamål att peta upp litet jord här och der af den med trädrötter och stenar uppfyllda marken. Efter som jorden blir renad från dessa impedimenter afläggas den, och utgör detta redskap redan en curiosité, som få af bygdens invånare sett. — Ett annat redskap, kanske här upfunnet och föranledt af behofvet, är Risten uti särskild drägt. Att genast med vanlig plog omvända torfvan på en från buskar och trän befriad odlingsmark skulle icke kunna verkställas utan ständige uppehåll. En särskild rist, anspänd med en häst, banar jemte rotyxan plogens väg och körningen kan gå utan särdeles afbrott. Detta enkla men ganska ändamålsenliga redskap nyttjas äfven der just icke rötter påkalla dess användande. Med mera lätthet går hvarje vallplöjning om risten får förtgå, i stället att som vanligt sitta på plojen. — Raka jemna färor blifva här af jemväl en följd, som Wermländningen sätter mycket värde på, och som på få ställen i riket så allmänt får ses som i denna ort. Detta den upplöjda åkerns vackra utseende, hvilket man bemödar sig ständigt gifva den, leder dock oftast till ett misstag, som man icke så gerna erkänner, nemligen att uran afseende på lokalens mer eller mindre vågiga yta göra åkrarne raka. Sällan ser man någon åker af annan form än den rect-angulära. Detta influerar på dikenas sträckning, hvilka ej blifva lagda der lokalen visar vattnet böra afledas, utan blott hvar man vill hafva det att gå: verkar sura fläckar i en annars väl skött åker, och svall om vintern, båda hindrande vegetationen. Att plöja så långt man kan i en direktion såsom efter snöre, är plöjarns mål och stora heder. Afbrytes denna direktion genom smärre fördjupningar, eller som de här kallas *svackor*, så tror han sig kunna hjälpa det genom plöjda farskått efter såningen; men häruti bedrager han sig oftast. Uti ett slätt land skulle detta kanske vara nog, och åkrarnes symmetriska indelning såsom verkställd af Landtmätnarna passande och vacker. Här i Wermland, der ytan allmänt är bruten,

sällan jemn, och der omgifvande höjder och mindre vattendrag skära och korsa den i alla direktions, är det deremot otjenligt. Att snart blifva af med det från höjderne kommande vattnet är visserligen ett bland de angelägnaste föremålen för Wermländska åkerbrukarens uppmärksamhet; men härtill fordras att denne uppmärksamhet sträckes längre än till åkern man plöjer.

De största fel Wermländska åkerbrukaren gör sig saker till och som härmed har en nära gemenskap, är bristande dikning. Uti ändamålsenlig dikning och sättet att lägga sina åkrar förräder han en okunnighet, som så starkt kontrasterar med hans annars utmärkta klokhet. Han synes i denna del hafva hämtat sin upplysning från den tid, då hans förfäder med Finnplogen uppstade mellan trädrötterna den jord, han nu kan utan hinder köra; men det är sant, att allt kan ej komma på en gång. Således anläggas grunda diken der de icke behövas, och vattnet gör sig väg sjelf, der de böra vara. Jorden, som upptages utur dikena, blir liggande till dess den, som multnad, kan köras på åkern eller till gödselstacken, men hindrar under tiden vattnet att löpa till diket och småningom fyller det med nedfallande jord. Det bör förmodas, att den upplysning, Landtmannen nu får vid dikning af sina merendels vattensjuka uppodlingar, skall föra dess uppmärksamhet på reglorna för dikning i allmänhet: en förändring i denna del skall verka mer än man kanske föreställer sig. Klimatet, kinkiga vintrar, frostnätter, och af så kallade källsäg besvärad jord, få nu ofta skulden vid inträffande missvexter, då de kanske ensamt bordt tillskrivas bristande eller illa beräknad dikning.

Bland redskap, som utmärka sig för sin ändamålsenliga konstruktion, äro Wermländningens kärror, på samma sätt tillkomne som Fryksdalsplo- gen. Med höga, väl gjorda hjul, jernaxlar och lösa öfverreden, hvarigenom de kunna brukas till flera ändamål, kontrastera de lika så mycket med de eländiga kärror man får se omkring Götheborg, som Fryksdalsplo- gen med Skåningens plumpa hjulplog. Enbetsdon, som man kallar det då endast en dragare är anspänd, nyttjas allmänneligen i orten. Omkring Städ- derne och Herregårdarne får man väl se 2:ne för fyrahjulsdon, men huru- vida detta är en förbättring att rekommendera till efterföljd, är ännu of- gjordt. Då man kan lägga på en kärre efter en dragare ända till 40 L# Hö, är det mycket fråga, om ej detta vigare fordon är bättre än de långa vagnarne med små hjul, som brukas på slättbygden. En person fordras visserligen för hvarje dragare, på detta sätt använd; men på- och aflast- ningen går derigenom fortare. Bonden har dessutom icke så många dragare att välja på. Stuten, äfven ibland Koen, försedd med sele, går för kär-

ran, och jag har verkligen aldrig sett bergning ske fortare än i Wermeland. Uti England har man redan erkänt, att de uti Skottland brukliga kärror, hvilka på samma sätt som Wermeländningens kunna förändras efter olika behofver och, besynnerligt nog, öfverensstämma med dessa i konstruktion, äro de bästa fordon, Landtmannen kan hafva, äfven på slättlandet. Jag återkommer kanske för ofta på dessa jemförelser, men de hafva så ofta påtvungit sig mig, att jag icke kan återhålla meddelandet af den tillfredsställelse, jag sjelf känt. då jag sunnit dem. Det är i sanning märkligt, att behofvet, att minska olägenheterna af en oländig lokal, ledt vid flera tillfällen så aflägsna folkstammar som Skotten och Wermländningen till samma resultat, och att deras, förmodeligen efter mångfaldiga försök, uppfundna redskap sluteligen gillas som fullkomliga af Theoristen, — Om jag ej befarade förebräelsen att nog ofta fördjupa mig i digressioner och betraktelser, främmande för ämnet, ägde jag visserligen många andra anledningar att visa en träffande öfverensstämmelse dessa Länder emellan; men radotteri är ett fel som man, ty värr! ej sällan gör sig skyldig till då man vistas någon tid i andra länder. Den enda förbättring Wermländningens kärror fordra, är att bössor af gjutet tackjern nyttjades i stället för de smala jernringar, hvarmed lådbössorne äro försedde. — En olägenhet af kärrorne finner man dock, som icke är så obetydlig, nemligen att de upplöja landsvägarne mera än något annat åkdon. De ständige transporterne af tunga varor till och ifrån Bruken, merendels i foror af en mängd kärror, den ena följande den andra utan att köraren alltid går bredvid åkdonet, göra snart djupa spår och vägen ganska svår att underhålla der icke tjenligt groft grus är i granskapet, hvilket på få ställen är fallet. Wermländningens slädon bidraga äfven i sin mån att försämra vägarne. Medarne, placerade tätt ihopa, på det att slädan på de smala vintervägarne må lätt komma fram emellan stubbar och stenar, plöja äfven ett djupt spår midt uti vägen, ty äfven då köraren nödsakas följa sin släda för att hindra dess vältning, låter han dock hästen alltid gå i spåret. Fimmerstänger nyttjas heller icke på dessa fordon: de skulle lätt afbrytas på de krängliga vintervägarne. En drägt — blott fästad med en kedja framuti slädan, förenar den med dragaren, hvarigenom beständiga ryckningar uppkomma som göra gropar i vägen: olägenheter, som svårligen stå att afhjelpas, men dock mindre, ehuru obehaglige, än om Bonden ej skulle kunna frakta Malm, Tackjern, Stångjern och Säd samt Sill och Salt m. m. mellan Bruken, Städerne och sina egna aflägsna hemmansdelar.

Sädesbergningen har också något eget i Wermeland och förrättas på så sätt, att Rågen, som lika med vårsäden afslås med lia, å hvilken är

fästad en båga, inklädd med väf, bindes uti vanliga kärfvar. Tolf stycken sådana kärfvar, kallade en *snes*, hopsättas i en rundel, hvarefter alla topparne hopbindas med ett halmband. Denna lilla pyramid emotstår regn vida längre, än då kärfvarne, som vanligt ställas 2 mot hvarandra, håller axen tillsammans uti blåsväder och lemnar dock tillräckligt drag nere vid marken för att påskynda halmens torkning. Hela denna *snes* lyftes af 2:ne karlar med en stång, som trådes under den, på en gång varsamt i kärran, då alla topparne vändas inåt midt uti lasset samt rotstubben antingen framåt eller bakåt der kärran är öppen. Då något täcke eller lakan är knutet uti kärrans sidohäckar, spilles ganska obetydligt, och om köraren, som vanligtvis står upp uti lasset för att lägga i ordning *snes*arne, skulle uttrampa något, faller det ner på täcket. 5, 6 och 7 *snes*ar läggas på detta sätt, allt efter kärrans storlek och dragarens krafter, i hvarje lass, hvarefter alltsamman öfverbindes med en tøm eller trådtåg, äfven nyttjas en bom som spännes öfver hela lasset. Vid Logan äro äfven vanligtvis täcken eller något gammalt segel utbredt på marken, som mottager hvad som under utlastningen kan spillas, då köraren kastar in hela *snes*en, eller om bandedet lossnat, så många kärfvar som kan tagas åt gången. Uti Logan väggslås alltid Rågen genast innan den lägges i Ladan, hvarvid merendels hälften af säden utfaller och hvilken del, väl renad och torkad, nyttjas till utsäde såsom varande den mognaste och mäst utbildade säden. Denna operation är nödvändig, ty sällan har åtminstone Bonden någon utsädes Råg kvar sedan förra året eller mäftar han köpa den från Herregårdarne, der äfven vanligtvis Magazinet är sopadt vid denna tid. Af Possessionaterne, som tidigare vilja beså sitt Träde, köpes oftast Finsk riad Råg från Örebro; men som detta faller sig något dyrt, blir sällan hela Trädet besådt med denna visserligen både mera gifvande och säkrare säd. Vasarågen utmärker sig för en högre afkastning, men sitter löst uti axen, hvarföre Nylandstråg mera brukas, ehuru mindre gifvande. Detta bergningssätt är ganska uttänkt och går, då arbetarne äro rätt fördelte, med utmärkt skyndsamhet.

En verkelig ordning företer *snes*räkningen i Wermeland, så väl som trafvar, skylar &c. i andra orter. Bonden räknar 12 kärfvar på *snes*en: Herremannen 14 ända till 16, samt olika för höst- och vårsäd. — Hårtill kan man icke uppgifva någon orsak om ej den, att kunna skryta af mästa kappetalet säd af *snes*en. — Flera sådana anomalier träffar man som oftast uti Landthushållarens beräkningar, men upplysningen skall väl göra sig en väg i framtiden till Landtmannens bokföring och åtföljas af en mera rationel hushållning. Prästerskapets skäftionde torde dock från början lagt någon grund till den nu anförda olikheten i beräkningen. — En annan besynnerlighet är äfven den, att räkna 8 fjerdingar på en tunna.

Vårsäden bindes äfven i kärfvar; man har icke råd att berga den sä, som i Wästergöthland. Då väderleken synes ostadig, trädas kärfvarne på stör, äfven oftare der man äger tillfälle dertill, och nästan alltid i skogs-trakterne. — Detta sätt att torka säden är förträffligt och anses med skäl som halfgjord bergning. Några timmars blåst, då kärfvarne äro högt uppsatte, gör lika så mycket till torkningen, som hela dagars, då de äro re-
ste emot hvarandra på marken. Vid pålastningen tages hela stören på en gång, antingen lägges den som den är på lasset och hemköres, eller utdrages för att brukas i granskapet. Ut i hvilketdera fallet som hälst går arbetet ganska fort, och om karlen, som står uppe uti kärran för att lägga kärfvarne i ordning, gör det klokt, kan lasset gifvas en höjd, som man knappast skulle tro vara möjlig utan att hafva sett det. En stör bredes sluteligen uppifrån igenom hela lasset och derigenom är alltsammans ihop-bundet. Vårsäden väggslås icke; men om någon kärfve kännes fugtig eller är mera gräsblandad än de andre, lemnas den på Logan att vidare torkas och oftast gömmes till slagtkreaturen utan att tröskas. — Då icke stör nyttjas ställas kärfvarne som vanligt 2:ne mot hvarandra och till det antal uti snesen, man föresatt sig bruka.

På större delen af Herregårdarne äro Tröskverk, äfven stundom för vattenverk. På flesta ställen uti Jösse Härad hafva äfven Bönderne Trösk-
verk för handkraft, uppfundna der i orten, hvarmed sädens uttröskning går ganska fort. Föröfrigt nyttjas vanlig slaga. Säden renas eller kastas, dock ej så väl som man skulle önska, men så länge skillnaden i pris mellan ren viktig säd och oren eller slö, icke är betydligare än nu, och säd säljes efter mått, ej efter vikt, väntar man förgäfvets noggranhet i detta afseende.

Då jag nu uppgifvit förhållandet med åkerbruket i Wermeland samt hvad härmed kan äga gemenskap, återstår att i underdånighet anföra i hvad skick ängsskötseln är inom orten. Denna Landthushållningens vigtiga del är tyvärr icke i den bästa författning: ett förhållande som ej ensamt hörer till denna ort. Naturliga ängar vanvårdas allmännetigen i Sverige och föga känner man sättet, att på bästa vis begagna och underhålla dem. — Nyttjandet af halm, hvarmed våra kreatur öndfägnas och hvarmed Tysken och Engelsmannen till större delen endast uppblandar sin gödsel, har gjort, att omtänkan ännu icke allmänt sträcks till denna del af Landthushållningen. Den lägsta marken, der vattnet vissa tider på året framflyter eller uppstiger och ingen plöjning kan förrättas, är här i Wermeland, som uti Sveriges andra provinser, anslagen till gräsvext. Är denna mark omgifven af Sädessäden, då den äfven vanligtvis är inskränkt, vexer å densamma

vackert gräs och utgör, jemte åkerrenarne, hvad man här kallar hårdvalls-slått, lemmande det foder, hästarne egentligen erhålla. Då, deremot låga stränder af en insjö tillhöra en gårds område, anses den äga ängsmark. — Skulle sjön något är ej uppstiga till vanliga höjden på de låga ängarne, upplöjas de genast och besås med hafre, som oftast en höstflod förderfvar, om den ej skadar mera genom matjordens bortsköljande. Huru ringa tillgången på hårdvallshö härigenom skall blifva, och hvilka dåliga fodervexter den egentliga ängsmarken lemna, inses lätt. När härtill kommer, att kreaturen sent och bitida få albeta och nedtrampa dessa trakter, buskar och torfvor lemnas att år ifrån år öka sig, visar denna del af Svenska Landtmannens jord vanligtvis den utmärktaste vanvårdnad. Uti Wermeland här man nu nästan upplöjt så mycket af denna jord, som möjligen kan komma under plogen, och man bör deraf vänta, att i framtiden den blir bättre använd. Att uppdika sådana af vatten fördränkta fält, utbreda den upptagne dikesjorden, öfvergöda den till erhållande af bättre vexter än starr och vass, samt beså den med tjenliga gräsfrön, är hvarken känt eller försökt, ännu mindre att genom någon jordvall hindra vattnets uppstigande der det skadar, eller genom diken leda det dit, der det gör nytta. Många af de i sednare tider gjorda uppodlingar torde dock framdeles tvinga sina ägare till dylika företag, och, en gång började, skola de säkert få efterföljd. Uti skogarne har Wermeländningen dock andra hö-tillgångar uti så kallade Myrslogar och uti Sättrarne. De förra utgöras af mellan bergen instängda kärr, der han bergar hö, som uppsättes på en sort stånggård, kallad *heysa* eller *hüsja*, och hemköres om vintern. De senare, egentligen aflägsna uppödjningar i skogen, oftast flera mil från gården, tjena kreaturen till hemvist öfver sommaren, dit hushållet sig ock då begifver för att bereda ost och smör af den mjölk, som ej på stället förtäres.

Trädgårdsvexter odlas, i jämförelse till ortens vidd, obetydligt, utom på Herregårdarne och nära Städerna. Svenska Bonden har i allmänhet ännu icke fått smak för annan föda utur vextriket, än de vanliga sädesslagen jemte rotvör och potatoes. Och då de fleste hushållare af de bättre folkklasserna antingen sjelfve äga trädgårdar för sitt behof, eller ock rikeligen kunna förses med trädgårdsfrukter från Herregårdarne, hvarest trädskötseln med större sorgfällighet och oftast som en särskild näringsgren bedrifves, har Bonden ännu icke funnit i en betydlig afsättning någon uppmuntran, att egna tid, kostnad och möda på trädgårdsvexters odling.

Linproduktionen deremot har betydelsen ökat sig, och tiden för dess uppbringande till ortens hela husbehof synes vara i ganska nära anknytning. En och annan Possessionat har, till besparande af tid och arbetskraft, låtit bygga mekaniska inrättningar för linberedning, ställde så för vattendrift som för handkraft, efter åtskilliga modeller.

Humlegårdar finnas på få ställen utom i Elfvedalen och Fryksdalen, och äro derstädes i allmänhet knappt tillräcklige för husbehof.

Hampa planteras ringa, i Finnbygden dock mer än man skulle förmoda, der den också till husväfnader uteslutande begagnas. —

Boskapsskötseln. Boskapsskötsel är ganska felaktig i Wermeland. Förledd af tillgång på bete i skogarne sommartiden, söker man allmänt att hafva många kreatur, ehuru man icke kan föda dem väl inom hus om vintern, synnerligen då denna är långvarig. — Knapp utfodring, äfven mest bestående af halm, verkar ofördelagtigt på ungboskapens utbildning, hvarföre ingenstädes torde finnas mindre och sämre byggde kreatur än i Wermeland. Hästarne och svinen göra dock häruti ett undantag. De förre, använde till här förefallande ständige körslor, erhålla hos Bonden nästan uteslutande hö-tillgången, äro af en från början god klippare-race, knutne, ihärdige och starke, samt oftast utmärkte trafvare, hafva mycken likhet med Norrskarnes berömde hästar och äro troligen af samma ursprung. — Svinen äro i allmänhet af ett större slag och födas väl, emedan fläsk utgör en läckerhet, som sjelfva Torparen ej kan undvara. — Detta har sin grund i någon från forntiden bibehållen religiös sed. Ingen helg firas utan fläsk, och på Luciae dagen uppätas nästan alla i Wermeland producerade reibensspjell. — Den gait, som Edda-läran placerat vid Odens sida, offras här ännu på årets längsta natt — en sed, som Wermeländningen gerna iagttager äfven flyttad till hufvudstaden, der annars all nationalité afnötes.

Af Hornboskap finnas flera racer; men ingen prononcerad mer än en, som allenast är utspridd i Norra Skogs-trakterne. Den är merendels kullig, eller utan horn, är väl vext, lik Engelsmännens Galloway Cattle, men blir ej större än en några månaders gammal skånsk kalf. Uti köttbaljan förslår den föga och kan ej eller egentligen användas till körslor, ehuru behofvet ibland annorlunda deciderar. Der denna race egentligen är inhemsk, passar den väl till lokalen, ty större kreatur skulle icke der kunna så söka födan bland de branta bergen, som dessa. — Nöjde med

litet, bibehålla dessa kreatur äfven länge om vintern sitt goda hull. Kornmjölka i allmänhet väl och, i förhållande till den bestådda födan, jemna en ojemförligt större afkastning, än till och med ganska stora. Af Skogsbon begagnas dessa små kreatur således med fördel. Då korna blifva gamla och aftaga i mjölken, säljer han dem vid höstmarknaderna jemte alla 2 års gamla stutar straxt efter slutadt bete, då de äro som fetast. För Smedens hushåll är detta ett passande slagt-kreatur, som, jemte en års gammal gris, fyller rikeligen dess visthus.

På Hertegårdarne i Wermeland, äfvensom i andra Provincer, har man visserligen stora kreatur och söker af dem draga mesta möjliga fördel. — Den förmögne Bonden följer exemplet; men det gäller dock som en allmän regel, att hafva största möjliga antalet. — Halm och någon drank utgöra uteslutande vinterfödan, och afkastningen är derefter.

Ett annat mycket allmänt misstag vid vården af kreaturen bidrager i betydlig mån till deras vantrefnad och successiva försämring. — Från det Kreaturen om hösten insättas uti de merendels låga och täppta fähusen, till dess de släppas om våren på betet, komma de nästan aldrig utur bäsen. Bundne, hindras de att afskudda sig all den smuts, som undertiden samlat sig uti håren, hvarföre om våren skabb ofta utbryter, och då detta ej sker affalla åtminstone håren tillika med den samlade örenligheten. — Man kan icke se något ömkeligare, än dessa på flera ställen nakna kreatur med utstående benknotor; men hvad man icke ser äro deras lidelser och följderna på deras inre delar af, att i hela 8 månader oafbrutet hafva inandadt en instängd förskämd luft. — Den större boskaps-racen är troligen icke inhemska, utan härstammar från Westergöhtland, hvarifrån den också årligen rekruterar. — Den lilla inhemska, som här kallas Finn-racen, korsad med tjurar af detta större slag, har troligen efterhand frambringat den vanskapliga illa byggda boskap, man så allmänt finner i Landet. — Bakewell har till evidens bevisat, att ett ofullkomligt foster uppkommer af en stor hanne och liten hona: en sak, man förr ej känt och som verkat mycken oreda, så i Sverige som annorstädes. — Endast långsamt kan man följa naturen på spåren: osträffadt mästrar man den aldrig. — Om endast välbildade kreatur copulerades i afsigt på fortplantning, om ungboskapen uteslutande fick sig förbehållet skogsbetet och man ej sökte hafva flera kreatur, än som väl kunde födas; tvifvelsutan skulle Ladugårds-afkastningen blifva större, än den nu är, och racerna förbättras. Framtiden skall troligen föra till detta resultat; råd och upplysningar skola icke saknas: uppmärksamheten är emellertid redan rigtad åt detta håll. Man har redan funnit besynnerligt,

att ifrån Wermeland, der nästan det största antal boskap finnes i hela Sverige, obetydligt smör, ost och kött försändes till andra orter. Det är visserligen sannt, att Bruken och Bergslageine förbruka en stor del af hvad Landmannen häraf producerar, men förhållandet är dock utmärkt. Rätta orsaken har man anat och går med billig försigtighet att häfva. — Den torra hafrekakan, Bondens hufvudsakliga spis, fordrar såfvel. Hela vintern sysselsatt med arbete uti aflägsna skogar eller med körslor, skall han nödvändigt alltid medhafva matsäck. Han consumerar således sjelf betydligt smör och torrt kött och kan derföre föga sälja af sitt genom felaktig Ladugårdsskötsel erhållna ringa förråd af sådane artiklar. Från Nordmarks och Jösse Härader införes visserligen till Carlstad något smör, äfven ost, dock blott sednare slaget till Stadsboernas behof. En del Presternas tionde-smör äfvensom något af hvad Possessionaterne äga att aflåta, försändes väl till Götheborg, men har i sednare tider der betalats lågt: betydlig har aldrig denna handel varit. Varan är emedlertid af god beskaffenhet — en följd af det rika skogsbetet — och kunde lätt, om allmännare någon större omsorg iaktogs vid saltningen, inpackningen och sorteringen, göra sig en väg till aflägsnare förbrukare. I allmänhet bereder man sällan i Sverige begärliga handels-varor; smärre omsorger i denna del verka mäktigt på afsättningen: Utländningen känner denna hemlighet och uragtlåter sällan använda dem. Osten är deremot af sämre beskaffenhet än smöret. Man träffar visserligen en och annan fet ost; men som gräddan användts till smör och man icke känner sättet att göra så kallad fin och varagtig ost, är merendels den som utbjudes till salu, fätsk och som sådan odryg. På några Herregårdar tillverkas visserligen bättre och större ostar, äfven till salu; på ett ställe imiteras till och med Engelsk ost, som dock man ännu ej hunnit gifva mer än formen och färgen af den Engelska; men detta är redan en början. Ost, förfärdigad på Schweitziska viset, eller som den hos oss bekanta Marsvinsholms Osten, hvarmed åtskillige lyckade försök äfven utom Skåne de sednare åren blifvit gjorde, är här ännu alldeles obekant; hvarföre sådan ost i Wermeland finner afsättning. När Wermeländske Landtmannens sämre ost framdeles ej finner afnämare bland ortens talrika små hushåll af den anledning, att hitsänd varagtigare god ost, genom utvidgad tillverkning i nästgränsande Provinser, kan här på stället säljas till nära lika pris med den sämre inhemska, inträffar egenteligen den tidpunkt, då Wermeländningen tvingas förbättra sin.

Färafvelo är äfven bra vanvårdad i Wermeland. — Dessa djur miss-handlas nästan mera än boskapen. Instängda hela vintern uti tränga af-plaakningar af de qualmiga fähusen, förunnade endast löf och halm till fö-

da, tidigt utjagade på det magraste betet, följer af sig sjelf, att så deras beskaffenhet som afkastning blir ytterst dålig. Man har dock, i förhållande till stor-kreaturen, ej så många, som efter denna misshandlings-princip borde hafvas; sällan öfver det antal, som fordras att förse hushållet med ull. — Allmännaste racen är någon utländsk, alldeles bortblandad och försämrad finullig med missbildade lemmar, synnerligen stora hufvuden, höga smala ben, hopklämdt bröst och liten svans. — På sina ställen får man väl se några af Islandsracen med starkare kroppsbyggnad och stridare rugig ull; men äfven denna är bortblandad. — Uti de trakter, der bönderna nyttja svarta råckar, är man mån om att hafva svarta får. Genom dessas parning med hvita, uppkomma andra nuanser, som äfven bidraga att ej göra fårhjorden vacker, ehuru brokig; men då Bonden finner sig belåten, har man härvid ingenting att säga. Genom Hushållnings Sällskapets försorg äro visserligen de sednare åren utmärkt goda springbagggar och äfven tackor införskrifne från Norige, af en race, som, egenteligen från början Spansk, nu är så acklimaterad, att den tål våra vintrar, äfven utom hus. Vinner detta försök framgång, bör någon förändring kunna väntas, men att på det gemensamma betet länge kunna hålla denna race fullkomligt ren, gränisar nästan till omöjlighet. Ullen är också nästan fin och således mindre användbar till vadmal och Bondens öfriga behofver. Islands-får voro visserligen de mest passande för orten, åtminstone för Bonden; men så länge man anser sig ej på annat sätt böra värda dessa djur, än nu sker, blir hvarje försök till racens förbättrande nästan fåfängt. På Herregårdarne, der man nu äfven egenteligen emottagit de nya springbaggarne, har man tid efter annan sökt förbättra sin fårafvel. Ett stort Engelskt slags får, här kalladt Björnracen, hålles på många ställen temmeligen ren och lemmar en till både quantité och beskaffenhet god ull. — Vid en nyligen inom orten anlagd Klädesfabrik har man nu vunnit afsättning på ullen, ehuru ej ännu jemn, i anseende till uraktlåten noggranhet vid ullens sortering och vård. Genom det förvända sätt, hvaruppå Bonden vårdar sina får, äro dessa ofta blottställda för sjukdomar, hvaribland Skabb är en, som nästan icke kan utrotas på Finnskogarne. Vidskepelse och envishet vid iagttagandet af gifna föreskrifter hindra till en stor del Styrelsens åtgärder i afseende på denna smittosamma sjukdoms hämmande, och aflägsenheten gör tillsynen nästan omöjlig.

Ett annat mera tåligt husdjur är Geten, som synnerligen i skogsbygden utgör en ej oviktig del af den fattiges Ladugård. Skadedjur för både skog och inägor, har den sluteligen blifvit förvist till ortens aflägsnaste delar, och, mera blottställd för Skabb än sjelfva fåren, kan man nästan vänta

dess lokala försvinnande i framtiden: en förlust, som få Landtmän beklaga, men Bakstugusittaren länge kommer att känna. Nöjande sig med den sämsta föda och hastigt fortplantande sig, är den väl passande till Torparens husdjur. Dess rika mjölk ger en smaklig ost och dess kött, som, torrt, utgör ett begärligt sofvel bland de få artiklar, kälaren kan bestå sig. Skinnen, raggen, allt användes af honom; skada blott att den ohägnad, detta djur förorsakar, öfverväger de fördelar, man af det drager, synnerligen som äfven skogen lider ansenligt af dess begär att förtära de späda trädteplingarne. Någon gång är försök gjordt med Bockskins försändande till andra orter; men som dessa kreatur här äro små, har denna spekulation icke lyckats. Städernes Garfvare använda väl de skinn, invånarne utbjuda, men de fleste både beredas och förbrukas af Bönderne sjelfve i Norra delarne af Länet.

Gäss, ankor och höns, som äfven varande husdjur, uppfödas, med undantag af ankor som i orten äro sällsynte, nästan öfver allt, men synnerligen i södra delarne af Länet. På få ställen i världen säljas kanske på en gång så många kycklingar, som i Carlstad, aftonen före Permässomarknad, men det är också blott en dag. — Näs Härad lefvererar de mesta, äfvensom gäss och ägg, uti hvilken sednare afsättning dock Östra Häraderna betydligt deltaga.

Af det föregående synes, att Ladugårdsskötseln inom Wermeland icke är hvad den kunde vara; men man kan dock hoppas, att den i framtiden blir bättre, sedan felen härvid allmänligen äro kände. Hela uppmärksamheten de sednare åren riktad på uppodlingar och sädesproduktion har visserligen verkat denna försummelsen. Nödvändigheten att förse den utvidgade öppna jorden med gödsel, allmännare vallläggning med gräsfrön, oafbrutna rättigheten att tillverka brännvin och äfven någon försärad afsättning på säd, skola dock i sin ordning leda uppmärksamheten på denna Landthushållningens viktiga del.

Skogar. Skogarne äro dels enskiftade, dels samfalte, fullkomligen tillräcklige till husbehof och ortens förnödenheter, och, med klokhets och hushållning behandlade, lemna de jemväl betydligt virke till afsalu åt andra orter. Ehuru åter plantering ingenstädes verkställes, skola likväl invånarne, äfven i den längst aflägsna framtid, icke blifva i bekymmer för vedbrand eller byggnadsämnen, om icke misshushållningen med skogen märkbart tilltager. Misshushållningssätten äro flerahanda; ett är, att man stundom svedjer på sådana ställen, der återväxten är långsam och af jord-

mänen hindrad, samt att ej alltid svedjefallen hållas kringgårdade så länge som fordras att bevara de uppväxande plantorna för kreaturs bett: ett annat förmenas vara det, att man icke med nog urskiljning fäller träden, då lycklig konjunktur för trädvaru-afsättningen inträffar, utan tager för hand den skog, som är närmast och mest tillgänglig: ett annat är, att man icke nog vårdar elden vid svedjande, utan låter den utspridas, hvarigenom betydliga skogssträckor de sednare åren blifvit ödelagde: ett annat sätt må ock här anföras, som är ortens byggnadsmethod, hvilken fordrar, att Bonden skall hafva en särskild byggnad för hvarje rum eller lägenhet, i stället att flera rum och bodar kunde vara sammanbyggde, och att hela timmerstoc- kar användas till byggnaderne, i stället för plankor och skiften, som i andra landsorter; hvartill jemväl må komma, att den lätta tillgången på virke ännu utestänger stengärdesgårdars anläggande, i stället för dem af trol- och skidor. På Bondens enstiftade skog finner man likväl sällan någon misshushållning äga rum, men på samfälligheter skyndar hvarje delägare, vid inträffad lycklig handels-konjunktur, att fälla det mesta och bästa som fins. För att icke öka vidlyftigheten af denna underdåniga Berättelse med en framställning om skogshushållningen, som, med hvilken utförlighet som helst föredragen, ändock troligen skulle, från min hand lemnad, blifva otillräcklig, att fullkomligt detaillera alla bristerne, hjelpemedlen och bidragande Författningar och Stadgar i och för denna magtpåliggande Rikshushållningsgren, vågar jag, såsom ett omständligare bidrag till detta ämnes afhandling än hvad denna Berättelse får och kan uppfatta, underdånigst åberopa det Utlåtande, som på Kongl. Maj:ts Nådiga Befallning jag med några af ortens Ståndspersoner år 1815 i underdånighet aflemnadt, rörande nyttan eller skadan för Riket af en friare handel med skogsprodukter, hvilket Utlåtande uti Kongl. Landtbruks-Akademiens Annaler för år 1816 finnes infördt.

Då jag hittills talat endast om enskiftes eller under vissa hemman lydande skogar, samt Sockne- eller Häradsallmänningar, återstår att i underdånighet nämna något om de så kallade Rekognitionsskogar. Dessa, såsom till Bruken och Bergverken anslagne, äro väl icke öfverflödige, dock i allmänhet tillräcklige för sitt ändamål; och som deras besparande samt kloka användande utgöra villkoren för Brukenas bestånd, så äro de ock med särdeles omtanka vårdade; äfvensom, och då deras belägenhet inom eller nära Bergslagen, aflägsen från de flottbara vattudragen, försvårar transporten till Wenern, derifrån all lönande trädhandel har sitt ursprung, Skogs- eller Bruksägarna icke sättas i frestelse, att från dessa skogar göra en o- tillåten afyttring.

Af hvad i underdånighet nu är anfördt, rörande skogarnes beskaffenhet, följer, att behofvet ännu ej sträckt omtanken till anskaffande af bränn-torf, men att ju denna artikel skulle på många ställen inom Länet blifva tillgänglig, om den erfordrades, anser jag vara otvifvelaktigt, i följd af lokalens och jordmonens allmänna beskaffenhet.

Bergsrörelse. Bergsrörelsen angående, så finnes för närvarande 39 bearbetade Jernmalmsgrufvor, belägna inom Fernebo Härad eller den egenteligen så kallade Philipstads Bergslag, hafva under ett års tid, efter uppgift, lemnat 49.634 tunnor Malm, hvarje tunna räknad till 2 Skeppund Tackjernsvigt, och erfordrat 656 arbetare. Pehrsbergs Malmfält är det betydligaste och äfven bland de äldsta, hvarföre också Grufvorne derstädes äro djupast arbetade, utan att man just förmärkt någon särdeles minskning i Malmtillgången, ehuru arbetet och uppfordringen för hvarje steg blir svårare. Nordmarks, Tabergs, Långbans och Rärns malmfält äro dernäst de betydligare, uti hvilka en mängd större och mindre skärpningar finnas, som, i den mån de gifvit mer eller mindre rik malm, blifvit arbetade eller lemnade. Nästan i alla direktioner hafva försök, äfven från äldre tider, i de närbelägna bergen blifvit gjorda, som oftast lemnat förtjenst; men hvilka sluteligen, då Malmuppfordringen blifvit svårare och vatten till konstgångars drifvande icke funnits i granskapet, man nödgas öfverlemnna för att arbeta på andra ställen. Många af dessa, tid efter annan lemnade skärpningar innehålla tvifvelsutan rika Malmtillgångar och skola väl återtagas i en framtid, då man allmännare besluter att göra sig oberoende af vattenfall, genom användandet af ångmaskiner. Med undantag af Collegii-Grufvan, som är rikhaltigast och lemnat till och med 70 proCent, torde kunna bestämmas, att de öfriga Grufvorna, öfverhufvudtagna, när rigtige tillblandningar göras, gifva i stort 50 proCent Tackjern. Malmfångsten är tillräcklig, och är det icke att befara, att den förminskas, men möjligen kunde hända, att dess bringande till större höjd hädanefter än hittills leder till idkarnes skada, om nemligen brist på afsättning inträffar. Under förlidet år kunde blott litet malm försäljas i anseende till det ringa vinterföre, som då inträffade, hvarigenom hvarken kohl eller malm för blåsningens vanliga bedrifvande kunde till hyttorna framkomma. Grufbrytaren kom härigenom i stor förlägenhet och skall komma i än större, om dylikt nu inträffar. Till uppfordringens lättande vid Persbergs Grufvor är derstädes en kostsam vattenledning företagen, som ock nyligen blifvit fullbordad med en kostnad för Grufdelägarne af omkring 70,000 R:dr. Andamålet med denna vattenledning är, att få konsthjulen, som sätta uppfordringsmaskinerne i gång, så nära Grufvorne som möjligt, hvilket ock

skett, och hvarigenom vinnes mycken besparing af virke, då man nu mera undviker underhållet af de förut varande långa stånggångarne för vattenuppfodringskonsterne, som voro till och med af $\frac{2}{3}$:dels fjerdingsvägs längd, och då nu jemväl vid flera af Grufvorna spelhjul kunna inrättas för Malmens uppfodring, hvilken förut med hästkraft måst verkställas. Uti andra delar af Wermeland finnas äfven Jernmalmsstreck som man försökt arbeta, ehuru utan särdeles framgång. De betydligaste, och hvarvid fordom nedlagts kostnad och möda, finnas i Gunnarskogs Bergslag. Äfven i sjelfva Norra Elfdalen och uti Nordmarks Härad nära Norrska gränsen äro Jernmalmanledningar fundne de sednare åren, utan att dock arbete ännu vid dem börjats. Någon Grufva af ädlare metall brytes för närvarande icke i Wermeland. Väl arbetas på visst sätt en kopparskärpning uti Ösrmarks Socken af Öfre Fryksdalen, men då arbetet drifves svagt, Malmtillgången ännu är ringa, ehuru rikhaltig, och ingen förädling af denna sednare hittills blifvit verkställd, kan detta företag ännu icke anses af betydighet. Vid Rud och Rolfsbohl i Gillbergs Härad har koppar och silfver brutits; men sedan kostsamma byggnader blifvit uppförda och lyckade försök gjorda, upphörde Malmtillgångarne, hvarföre vidare arbete vid dessa ställen ej fortsattes.

Tackjernblåsningen verkställas uti 32 Masugnar eller så kallade Hyttor, af hvilka 29 äro inom Philipstads Bergslag, men de 3:ne utom Bergslag belägne. Tionden till Kongl. Majt och Kronan har under de 5 sistförflutna åren utgjort per medium 18,551 R:dr 47 sk. 6 r. B:co årligen. Tackjernstillverkningen, som för 4 à 5 år tillbaka drifvits med så mycken fördel för dess idkare och så betydligt upphjelpit Bergslagen ur det lägervall, den förut iråkat, har sistlidet år kunnat mindre betydligt drifvas, hvartill orsaken varit det inträffade menföret, i anseende hvartill Kol och Malm till blåsningarnes behof icke kunde framforslas. Tillverkningen blef ock derföre vid de flesta Hyttorna blott hälften mot förra årens, till och med vid en och annan ingen. Att för framtiden kunna bestämma, huruvida tackjernstillverkningen af- eller tilltager, är omöjligt. — Oförutsedda händelser, såsom varans oafsättlighet, malmens otillräcklighet, bristande väglag för transporterne, kunna härpå hafva det menligaste inflytande. Förbättrade metoder till Tackjernblåsningens upphjelpande och mindre kostsamma bedrivande äro visserligen på idkarnes bekostnad vidtagne, hvartill må räknas Blåsmachiner, Vattenbokare och mindre koluppställningar; men desse förbättringar äro ännu blott vid få Masugnar vidtagne.

Stång-

Stångjernsbruken utgöra ett antal af 83 st. med 102 st. hamrar och årligt smide, per medium taget till 70,022 Skepp. 5 Lisp. Manufakturverken äro 38 st. med Ståltillverkning uti Stålugnar. Plåtesmide för 19 Hamrar, 9 st. Hårdar, 10 st. Glödnagar. Knippsmide för 53 st. Hamrar, 46 st. Stockar, 78 st. Åskjor; Spiksmide för 93 st. Hamrar, 29 Stockar. Valsverk 1, och Skärverk 4 st. Hammarskatts-jerns-medlen belöpa årligen per medium till 11,664 R:dr 37 sk. 8 r:st. Smides-recognition-afgiften till 163 R:dr 32 sk., och Skogs-recognition-afgiften till 75 R:dr 14 sk. Stångjerns- och Manufaktursmidet har tid efter annan rönt lika och af enahanda orsaker härrörande ofördelaktig konjunktur, som för Grufsbrytaren och Tackjernstillverkaren nämdt är. Dessutom beror denna Närings bestånd och förkofran så mycket af handelskonjunkturen, hvarom här tillförene är vidlyftigare i underdånighet ordadt.

Fabriker, Bruk och öfrige Näringar. Fabriker, Bruk och öfrige Näringar, hvilka icke höra till Bergsrörelsen, äro ganska få och i allmänhet ej andra än sådana, hvarmed allmogen i andra Landsorter sig sysselsätter. Utom de i Städerna varande inrättningar, hvilka på sitt ställe skola förekomma, finnas på landet följande Bruk och Fabriker: Glasbruket *Liljendahl* i Grums Härad och Eds Socken, hvars tillverkningssumma förledet är var 12,000 R:dr Banko. *Edsvalla* Klädesfabrik i samma Härad och Nors Socken, bestående af 7 st. Ylleväfstolar, mekaniskt Spinneri för 250 Trådar, 3 st. Kard- och Skrubbmachiner, 3 st. Kammar, 6 Stampar, 8 st. Öfverskäreresaxar, en Ruggmachin och ett Färgeri; och tillverkningsvärdet vid denna Fabrik under de sistförflutna 5 åren per medium utgjort 14 983 R:dr 13 sk. 8 r:st. — *Sölja* Glasbrnk, i Gillbergs Härad, som likväl till större delen är nedlagdt; äfvensom dervarande Spegelglasfabrik: *Glafva* Skifferbrott i samma Härad, hvarifrån Takskiffer transporteras efer Byells vattudrag till flera orter omkring Wenern som till Götheborg: *Zykmurks* Tälgstensbrott med svarfveri, som af vatten drifves, beläget i Nordmarks Härad, men är nära sitt förfall i brist på penningeförlag.

Binäringar. Binäringar idkas för det mesta endast med afseende å eget husbehof. Jagten är obetydlig, sedan för några år tillbaka fogeln i skogarne minskats af brist på bär, hvilka under en inträffad sommartorka gått förlorade. Laxfiske finnes vid Dejiefors i Nedra Ulleruds Socken och ett underlydande vid Forshaga Säteri i Grafva Socken, och inbringa dessa fisken gemensamt 16 å 20,000 Laxar årligen, äfvensom ett icke obetydligt Laxfiske idkas i Wenern vid Hammarön. I öfrigt finnas icke så-

dana fisken, som kunna anses utgöra en särskild näringsgren; men till eget husbehof erbjuda de många sjöarne och strömmarne öfverallt tillgång på hvarjehanda fiskslag. Med tjärubräkning har allmogen icke kommit vida, knappast till egna behofvens uppfyllande. Nedre Elfdalens invånare hafva dock bedrifvit denna näring så långt, att de afsätta tjära till Carlstad och närgränsande Härad. För Potasketillverkning förete sig de bästa tillfällen, hvilka likväl hittills varit obegagnade; och denna näring, äfvensom tjärubräningen, lära icke göra betydande framsteg så länge timmerskogen lemna lönande afsättning, hvarigenom Bonden lättare åtkommer penningar, än genom tillverkning af potaska och tjära. Med Saltpetertillverkning har det ej eller kommit långt. Några socknar och trakter hafva väl förenat sig i flera bolag till Saltpeters sjudande utur lador, och hafva äfven i flera år sjudit Saltpeter till årliga gården samt något derutöfver; men erfarenheten har visat, att laduanläggning i större bolag är för kostsam att i längden underhålla, och således icke uppfyller ändamålet, som framför allt är, att åtminstone skadeslös komma ifrån företaget. Man har funnit, att den, som bygger och sköter lada endast för egen räkning i mån af sitt jordbruks och ladugårds storlek, deremot kan bedrifva denna näring utan förlust och äfven med fördel; och för att uppmuntra och understödja härtill, har Länets Hushållnings-Sällskap, som till sin disposition, efter frivilligt afstående, i tio års tid uppbär den betalning å 1 R:dr 8 sk. Lispundet, som Kronan består för Gärdesaltpetern, utfäst premier å 2 R:dr för hvarje utur lada, och 1 R:dr 16 sk. för hvarje på annat sätt tillverkad Lispund Saltpeter; och må framtiden visa, huruvida det sökta ändamålet vinnas.

Linne- och Ylleväfnader tillverkas allmänligen till husbehof och jemväl något till afsalu; hvad som tillfälligtvis brister, köpes af Borås-handlande eller så kallade Wästgöthar. Då det nu i underdånighet ådagalagda förhållande visar, att de så kallade binäringar endast idkas med afseende å husbehofvet, så torde den reflexion icke olämpeligt här kunna inflyta, att, som Jordbrukets, Bergs- och Bruksrörelsens samt Trädvaruhandelns rätta och fliriga bedrifvande både skyndsammare och säkrare förskaffa invånarne ej allenast sin utkomst, utan ock verkligt välstånd, så kunna med skäl de andra mindre lönande näringar sättas å sido. Slutligen bör nämnas, att utom den beqväma kommunikation, som de många vattendragen öppna både till orter utom provinson, och till ställen inom densamma, äro i sednare tider flera nya vägar anlagde, dels i sjelfva Bergslagen, dels ock på flera ställen mot Norrska gränsen, till hvilkas belopp bäst kan slutas deraf, att jag förleden sommar färdades 12 mil ny väg, i

sednare tider anlagd; hvarförutan äfven gamla vägar blifvit omlagda i ändamål att undvika backar och berg, samt såmedelst underlätta varu-transporten.

Handeln. Handeln i Landet beträffande; så består den hufvudsakligast i tackjern, stångjern och trädvaror, samt spanmål till Bruken och Bergslagen, om hvilket allt i det föregående är utförligare ordadt. De öfrige produkterna bestå i Ladugårdsafkastningen; men hvad Landtmannen häraf afsätter till Städerna kan icke vara af någon betydighet, då Bonden ännu icke gjort Ladugårdsskötseln till någon hufvudsak och sjelf förtärer det mesta under sina ständiga transportresor.

Politisk Författning.

Kammar-Verk. Kammar-Verket angående, så existera inga under ifrågavarande tidslopp å nyo skattlagda, af öde upptagna, eller i ödesmål förfallna Hemman eller upptagna Nybyggen.

Hemmansklyfning är en fråga, hvars afgörande har det vigrigaste inflytande på denna Provins's odling och population. Enligt hvad här nedanföre skall i underdånighet visas, äro Hemmanen i Wermeland af så högst betydlig skiljaktighet i ägovidd och förmåner, att Hemmantal aldrig kan läggas till grund för bestämmandet af den andel, hvarunder klyfning icke får ske. Därföre har hittills, i tvister om klyfning, Domaren genom syn på stället utrönt, om en Åbo med hushåll kunde på den omtvistade delen blifva besuten, utan afseende på Hemmantalets storlek. Och sedan, till underdånig följd af Kongl. Brevvet den 26 Oktober 1820, Länets invånare blifvit genom Deputerade i ämnet hörde inför Konungens Befallningshafvande den 14 Febr. 1821, äro mera bestämda grunder för bedömmandet af tvistefrågor om hemmansklyfning i underdånighet föreslagne, hvilket nu på Kongl. Maj:ts Nådiga pröfning beror. Syftmälet går derpå ut, att å ena sidan befordra landets odling och populationen, hvilka båda viktiga ändamål onekligen befrämjas genom Hemmansklyfningen, men ock å den andra, att förekomma i möjligaste måtto tiggarrhopens tilltagande, hvilket sistnämde är en ofelbar följd deraf, att personer utan viss och säker utkomst sätta sig neder att blifva sina egna, gitta sig och afa barn. Man har därför uppfunnit benämningen *Besutenhet*, hvarmed förstås en jordrymd, som kan föda visst antal kreatur af flera slag och med en viss ägorymd. Den, som ärft eller förvärfat en sådan andel i ett Hemman, kallar man besuten och anser berättigad att sätta sig neder på dea-

samma; hvaremot innehafvaren af en hemmansdel, som saknar dessa egen- skaper, kallas obesuten och är skyldig taga lösen af de öfrige gårdboerne. Uti detta underdåniga förslag har jag likväl yttrat mina egna åsikter i äm- net, skiljagtiga från Deputerades tanka i så måtto, som jag ansett hvar och en som äger utvägar för sin bärgning, vara besuten, utan afseende på ägande större eller mindre jordrymd, hvilken sats äfven vunnit styrka af erfarenheten, som i sednare tider ådagalagt ett sådant förhållande, att de i förra tider beräknade svåra följderne af hemmansklyfningen icke in- träffat, utan tvertom, att mången genom hemmansklyfningen tillkommen ringa jordlott vunnit i kultur och nu producerar potatoes och andra lika näringsgifvande ädlare jordfrukter, der endast ett magert hafresäde tillfö- rene ägt rum. Som genom dessa stora klyfningar hemmansdelarne gå till millionbråk, som med möda kunna utsägas och bibehållas i minnet, haf- va invånarne i de trakter, der dessa många klyfningar i synnerhet komma i fråga, såsom Fryksdalen, Elfvedalen och Jösse Härad, sedan äldre tider varit nödsakade, att, till redighets vinnande och mera lätthet vid fördel- ning och uträkning af hemmanens hopskatter, benämna hvarje hemmans- lott med vissa styfvers skatt, uträknad efter 960 styfver på helt hemman.

Storskiftesmål, som hos Konungens Befallningshafvande blifvit re- quirerade under de Fem ifrågavarande åren, hafva utgjort ett antal af 691, och Enskiftesmål 70, som vid Lands Canzliet blifvit handlagde. Man har sällan försport annat, än att dessa förrättningar varit för hemmansägarna nyttiga. Klagomål öfver Enskiften hafva väl någon gång inkommit, men ganska sällan och utan egentliga skäl till ändring uti sjelfva åtgärderne härvid.

I den mån, odlingshägen tilltagit, hafva frågor om Bruks och Vat- tenverks rättighet att uppdämma vatten, samt skyldighet att af odlaren ta- ga lösen, visserligen de senare åren i synnerhet uppkommit, men då vän- lig öfverenskommelse ej kunnat träffas, hafva tvisterne härom dragits un- der pröfning af ortens Domstolar, som, i saknad af bestämda Lagar, efter sig företedda skäl och omständigheter lagt parterne emellan. Att genom dessa frågor afgörande något för allmän och enskild båtnad utmärkt vat- tenverk blifvit nedlagdt, eller någon betydlig och för landet vigtig od- lingsplan blifvit tillbakahållem, har likväl icke försports.

Antalet af hemman och lägenheter m. m. utgör:

Frälse Säterier	—	—	—	94 $\frac{2}{2}$ $\frac{3}{4}$	Mantall.
Kronoskatte Säterier	—	—	—	2 $\frac{1}{2}$	

	—	37	—	
Rå och Rørs hemman	—	—	16 $\frac{1}{4}$	Mantal.
Frälsehemman	—	—	324 $\frac{1}{24}$	
Krono-Skattehemman	—	—	1193 $\frac{27}{12}$	
Krono	—	—	3 $\frac{1}{4}$	
Militie-Boställen	—	—	36 $\frac{23}{4}$	
Civile Dito	—	—	12 $\frac{5}{6}$	
Ecclesiastique D:o	—	—	47 $\frac{17}{24}$	1732 $\frac{13}{96}$ Mantal.
Skattlagde Lägenheter äro	—	—	183	st.
Oskattlagde D:o	—	—	1348	
Urtjodar, Urfjellar, m. m.	—	—	147	
Jerngrufvor	—	—	39	
Masugnar	—	—	32	
Stångjernshamrar	—	—	102	
Ämneshamrar	—	—	9	
Spikhamrar	—	—	93	
Knipp-	—	—	53	
Plåt-	—	—	12	
Valsverk	—	—	1	
Stålugnar	—	—	7	
Kopparhammare	—	—	1	
Skärverk	—	—	4	
Glasbruk	—	—	2	
Spegelglas-Fabrik	—	—	1	
Pappersbruk	—	—	1	
Klädes-Fabrik	—	—	1	
Bomullsspinnerier med flere Fabriks- eller andra inrättningar	—	—	18	
Tullmjölkvarnar	—	—	174	
Husbehofs D:o	—	—	1,250	
Salu- och Legosägar	—	—	119	
Husbehofs D:o	—	—	179	
Tegelbruk	—	—	7	
Laxtiskan	—	—	5	
Takskifferbrött	—	—	3	
Tälgstensvarfveri	—	—	1	
Stampverk	—	—	16	

Statsbidrag. De onera, som vidlåda hemman utan afseende på deras större eller mindre godhet, måste, såsom en följd af de Werme-

ländska hemmanens högst betydliga olikhet, nödvändigt blifva för en del af dem tryckande, hvaribland Roteringsbördan är för de mindre hemmanen den betydligaste. Deremot, och som Bevillningsafgiften (den så kallade äganderätts-afgiften) bestämmes af hemmanens värden, är denna utskylden mest proportionerliga och lindriga. Dock under det densamma medför nästan ingen känning för den mindre jordbrukaren, som erlägger för sin hemmansdel några obetydliga skillingar, är denna afgift likväl icke omärkbar, stundom kanske tryckande för den större Possessionaten, hvars Debet går till Hundradetals R:dr för ströhemman, deraf han kanske icke har ett öres kontant reventy, utan endast tager tjänstbarheter. Emellertid och som man funnit, att Bevillningsgrunderne närmare leda till en billig jemkning i bördorna, än hemmantalet, åtminstone här i Wermeland, har man på åtskilliga ställen, genom frivilliga öfverenskommelser, stadgat Bevillningsgrunden till norm för vissa oneras utgörande, till ex. skjutsningar med flera bördor, och såmedelst sjelfvilligt underlättat utgörandet af eljest känbara Statsbidrag. Den mest tryckande kontanta utskyld torde Personelle Bevillningen vara, emedan den utgår lika af alla skattdragare utan afseende på stånd, näring eller förmögenhet. Svårast drabbar denna utskyld Torparen och Bakstugusittaren, som, boende i en aflägsen isolerad trakt, der dagsverksförtjenster saknas, icke äger någon utväg att förskaffa sig kontanter till den stora skattsumma, han för sig, hustru och hemmavarande barn bör erlägga. Till de onera, som i denna orten mer än i andra äro tryckande, torde kunna räknas: 1:o att fångskjutsen i Wermland icke betalas af Kronan, utan bestrides kostnaden fritt för Staten enligt en på 1750-talet träffad förening, hvarigenom invånarne afsade sig en slik betalning mot någon obetydlig minskning i Lagmansräntan; och 2:o att Reserve-Häll- och Kurirskjutsen blifvit verkligen tryckande för dem, som bo i granskapet af den stora allfariga vägen till Norrige, hvilken sedan detta Rikes förening med Sverige ganska mycket trafikeras.

Beräkningsmetoden, hvarefter värdet af de i Tabellerna uppförda onera och besvär blifvit funnet, har varit så olika, att någon allmän norm därför icke kan uppgifvas. Sådant härrörer egentligast och huvudsakligast af den märkbara skillnad, som företer sig i de ekonomiske arrangementerna inom Häradet och Socknar.

Då den här ofvan i underdånighet gjorde uppgift af hemmantalet jemföres med Tabellen för Landet, som visar beloppet af Statsbidragen, så tror man sig efter en enkel Divisionsmetod kunna beräkna, i hvad mån utskylderna äro betungande; men denna förmodan, äfvensom den, att

hördorna äro jemt fördelta skattdragarne emellan, förlorar sig alldeles vid betraktande af den olikhet hemman emellan, som troligen icke inom någon annan Provins i Riket till den grad inträffar, och hvarpå följande exempel måga anföras:

Isvarsbjörke 1 mantal med 40 jordägare, har $1522\frac{2}{7}$ tunneland inägor af åker och äng i cirkulation, 2013 tunneland skog och utmark, 48 matlag med 408 personer, föder i vanliga år 30 hästar, 180 storkreatur och 300 småkreatur.

Träskog $1\frac{3}{4}$:dels mantal, har 200 tunneland åker och äng i cirkulation, berydlig skog och utmark, hvars Areal icke är uppgifven, 105 matlag med 605 personer, föder 40 hästar, 300 storkreatur och 250 småkreatur.

Timbonäs $\frac{1}{4}$:dels mantal, med en ganska betydlig ägorymd som ännu icke är uppmätt, har 46 matlag med 225 personer föder 20 hästar, 150 storkreatur och 200 småkreatur.

Aspberg $\frac{1}{4}$:dels mantal, har $108\frac{1}{2}$ tunneland åker och äng i cirkulation och $30,771\frac{1}{2}$ tunneland skog och utmark, 26 matlag med 86 personer.

Uddeholm 1 mantal har 127 matlag och 743 personer.

Höljes 1 mantal, har 32 tunn. åker och äng i cirkulation, 62,000 tunn. skog och utmark samt dessutom odelta skogstrakter, 23 matlag med 110 personer

I motsatt förhållande äro:

Lillnor $\frac{1}{2}$ mantal med 28 tunn. åker och äng i cirkulation, 21 tunn. skog och utmark, 1 matlag med 10 personer.

Svinerud $\frac{1}{4}$:dels mantal, som föder endast 2 storkreatur och 5 småkreatur.

Hustersby 1 mantal, hvars hela ägovidd utgör med skog och inägor 48 Geometriska tunneland.

Kappstadtorp $\frac{1}{4}$:dels mantal brukas under annat hemman, man äger ej mer än 5 tunnors utsäde och föder endast 2 kor och 4 får.

Flera om icke så frappanta, dock högst betydliga, skiljaktigheter hemman emellan, äga rum, och ådagalägga nogsam, att hemman-talet alldeles icke är någon tillförlitelig grund vid bedömandet af de Wermländska hemmanens godhet eller förmåga till Skatters och Oneras utgörande.

Politie. Politien vidkommande; så äro, i afseende på ordningens vidmagthållande, i hvarje Socken en eller flere ordningsmän tillsatte, hvilka vid Socknestämmor af församlingarne efter behovet föreslås och sedan af Konungens Befallningshafvande med förordnande eller Constitutorial förses. Verkan af denna anstalt visar sig derutinnan, att lösdrivvare icke sällan af dem hos Kronobetjeningen anmälas, samt fylleribrott och andra oordningar blifva upptäckte.

Några andra Skolor och undervisningsverk, än de i Städerna befintlige, äro, med undantag af smärre skolor vid några Bruk, icke anlagda, och begagnar allmogen i öfrigt, här som annorstädes, ambulatoriske Skolmästare till sina barns undervisning.

Till Helsovårdens befordran finnes icke annan anstalt, än den tillflykt, Läns-Lazarettet lemna de sjuka.

Sedan Kurhus för veneriska smittan blifvit förenadt med Lazarettet, och veneriske sjuke nu mera, under det den ovillkorliga Treskillings-afgiften erlägges, kostnadsfritt intagas till botande, synes nämnda smitta något minska sig. Den under 1808 och 1809 årens krig uppkomna fältfeber tros hafva lemnat spår efter sig uti de svåra frossfebrar, som här i Landet äro allmänna, än annorstädes, och ofta dödande. Om hösten utbryter vanligtvis rödsoten här och der, men är ej en följd af lokalen, utan af oförsigrighet hos landtfolket. I öfrigt är helsotillståndet sundt, och sällan inträffa farsoter.

Fattigförsörjningen är med stor omsorg bandhafd, invånarnes beredvillighet sträcker sig i detta fall så långt som möjligt. Hvarje församling äger sitt eget Fattigförsörjnings-Reglemente och Direktion, hvilken sednare förvaltar de medel, som sammanskjutas, och vakar deröfver, att andra Socknar tillhörige eller eljest obehörige fattige icke få sig i församlingarne innästla.

Gästgifvareordningarne äro i Wermeland i allmänhet enahanda med dem i andra orter.

Några andra anstalter till Rofdjurs utödande, än de i Jagstadsgran anbefallte, dock utan att Jagttyg ännu hunnit anskaffas, äro väl ännu icke vidtagne; men i detta ämne hafva likväl öfverläggningar vid Häradsrätterne ägt rum och komma att öfverlemnas till Kongl. Maj:ts Nådiga pröfning.

Ett Correktionshus, dit lättjefulla, kringstrykande eller eljest vanartige personer af båda könen dömmas till arbete på längre eller kortare tid, är på Länets invånares sammanskott funderadt och sedermera genom gåfvor tillökt samt i staden Carlstad inrättadt under Styrelse af dertill vald Direktion. Denna inrättning begagnas väl sparsamt, men ändamålet vinnes icke desto mindre i så måtto, som blotta kännedomen om inrättningens existens och beskaffenhet jemte hotandet med densamma, oftast återförer den felande till sin pligt.

Bland allmänna Stiftelser må med skäl anföras Länets Kongl. Hushållnings Sällskap. Den uppmuntran, undervisning och understöd det lemnat och ännu lemna Hushållaren i de flesta delar af Landthushållningen, äro af Sällskapets från trycket utkomna årsberättelser (hvilka, såsom innehållande åtskillige upplysningar i afseende å ekonomien inom orten, jag underdånigst utber mig få härhos öfverlemna för de 6 sistförflutna åren), nogsamt bekante, men skönjas ännu vissare och säkrare af de vidsträckt rödjningar och uppodlingar samt Linkulturens och Gräsodlingens befrämjande, som sedan Sällskapets inrättande tillkommit, äfvensom ett bevis, i huru stor skala Sällskapet bedrifvit sina företag, ligger i den omständigheten, att icke mindre än 6000 R:dr varit under ett år employerade blott i Fröhandel. Sällskapet har på egen bekostnad i flera år lönat en Engelsman vid namn Steffens, fördelaktigt känd för kunskaper och erfarenhet i jordbruket. Denna person har ärligen rest omkring i Landet för att undersöka odlingslägenheter och i det afseendet afväga marken, der fråga varit om vatten-aftappning. De odlingsföretag, som på denne kloke och kunige mans tillstyrkan blifvit verkställda, hafva också alltid lyckats, hvarigenom Bonden fått förtroende både för honom och för de råd och undervisningar, som Sällskapet direkte meddelat i hushållsämnen. Genom Sällskapets föranstaltande och välvillige mäns frikostighet är ett Veterinär-Lazarett vid Carlstad inrättadt, hvarest en vid Skara Institut utlärd skicklig Läkare är anställd.

Städerna.

Carlstad. Näringsfången utgöras egentligen af Handtverkerier och Handel. De förra sträcka sig icke längre än till att förse Stadens behof och, blott i afseende på vissa arbeten, äfven omliggande Landsbygd. Den sednare består förnämligast uti att tillhandahålla Staden och Landsortens invånare Sill, Salt, Specerier och andra vanliga handelsvaror, som hämtas från Götheborg. Näst handtverkeri och handel kan såsom fördelaktig näringsutväg anses det tillfälle till förtjenst genom hushyror och mathållning, som härvarande betydligare marknader samt Gymnasi- och Skole-Staterna lemna. Slutligen kan ock härtill läggas ett fördelaktigt åkerbruk, tillvägbragt genom Kongl. Maj:ts Nådiga tillåtelse till jordens söndrande från tomterne, hvarmedelst flere af invånarne hafva icke allenast sitt Spannmålsbehof uppfyllt, utan ock Ladugårds-afkastning i det närmaste till sitt hushof. Stadens handlande hafva i förra tider gjort sig förtjenster såsom Faktorer vid Jern- och Trädvaru-utskeppning, men denna näringsgren har betydigen aftagit sedan Brukspatronerne och Trädhandlarne i sednare åren börjat att sjelfve eller genom eget folk bestyra härom. De ansefliga Spannmålspartier, som gått genom Carlstad till ofvanbelägne orter, hafva tillförne medfört stor vinst för Stadens handlande, hvilka bedrifvit denna handelsgren dels för egen räkning, dels ock såsom Commissionärer; men sedan Allmänna Magazins-Inrättningen ingått i Spannemålshandel, har den enskilda Spekulationen upphört och med detsamma äfven de handlandes förtjenst, åtminstone till sin hufvudsakliga del. Handeln är således icke i tilltagande, och då den ena näringen merendels har inflytande på den andra, så måste medgifvas, att handtverkerierne äro i lika om icke sämre tillstånd än handeln, hvartill dessutom den ofördelaktiga penningekonjunkturen och bristande förmåga att skaffa sig förlag mycket bidraga. Om handeln, hittills endast rigtad på köpmansvarors afsättning till Landtmannen, äfven hade till föremål, att af denne uppköpa och till andra orter afsätta hans produkter, vore intet tvifvel, att ju rörelsen blefve lifligare, och det synes som man redan kommit till något eftersinnande häraf; ty, enligt tillförlitliga uppgifter, hafva från Carlstad blifvit skeppade år 1821 öfver 200 tunnor Kummin, hvilka uti Götheborg blifvit betalte till och med å 40 R:dr Riksgälds per tunna, äfvensom gammalt och till utsäde odugeligt Linfrö är från Staden utskeppadt öfver Götheborg till England och Skottland till ett belopp af omkring 300 tunnor.

Tillförseln af Landtmannavaror är i öfrigt nog obetydlig, så att, utom vid marknadstillfällen, hushållaren ofta blottställes antingen för brist

på matvaror eller för uppstegrade priser. Orsakerna härtill synas vara, dels allmogens egna behof af sin Ladugårdsafkastning, dels ock, att konkurrensen af köpare icke är nog stor då så många stadsboer hafva egna Ladugårdar och jordbruk.

Afsättningsorten för hvad af ortens produkter någon gång kan afsättas härifrån, är nästan uteslutande Staden Götheborg.

Kommunikationen emellan Staden och åtskilliga inländska orter är förmånlig i anseende till Stadens läge nära Wenern. Clar-Elfvens utlopp en half mil från Staden blir likväl ärligen allt mera uppgrundadt, oakadt muddring icke försummas.

Stadens inflytande på Landet är af ingen annan vigt här, än hvad i allmänhet kan sägas om smärre Städer.

Prohibitiva Författningar hafva i sednare tider icke tillkommit, utan tvertom synas de förr varande hafva genom tidens lynne undergått inskränkning.

Stadens Donationsjord utgör $1154\frac{1}{2}$ tunnland efter förmedling, och består till största delen af sand. Såsom i följd häraf mindre tjenlig till odling af färgstoffer, användes den för odling af Säd och fodervexter, samt skötes väl och gifver lönande afkastning, hvartill den ymnige tillgången på gödningsämnen, som alltid är större i Staden än på Landet; otvifvelaktigt bidrager. Någon jord återstår dock, som kunde användas för plantering af färgstoffer, tobak och dylika produkter; men begagnas icke för detta ändamål, emedan dessa artiklar kunna från andra ställen för bättre pris anskaffas, än här produceras.

Stadens Fabriksrörelse drifves endast med 2:ne Tobaks- och Snusfabriker, hvilkas sammanlagda tillverkning, efter de sistförflutna 5 årens belopp, per medium utgjort 15,986 Skålpund.

Undervisningsverket utgöres af Gymnasium med 6 Lektorer, samt Skolan med en Rektor, en Con-Rektor, 3 Collegier och 2 Apologister. Dessutom är på Stadens bekostnad uti Fattighuset inrättad en Friskola för Stadens fattiga Barn, hvarest undervisning lemnas i skrivande, räknande och läsning, samt i sömnad och strumpstickning. Den Lancasterska metoden följes till någon del i denna Skola.

Till Fattigförsörjningen bidrager Staden icke allenast med de årliga kontanta afgifter, som Tabellen utvisar, utan äger Staden tillika ett hus, der fattige njuta fria husrum och vedbrand, samt underhålles desslikes i sina egna hemvist, en del sådana fattiga, hvilkas arbetsförmåga är otillräcklig för deras utkomst. En förnyad organisation af Stadens Fattigvård är å bane, dock ej ännu fullkomligen beslutad, enligt hvilken tillfällen till arbetsförtjenst genom Råännens förädling skall lemnas de behöfvande men arbetsföre, som således blifva iståndsätte att genom verksamhet åstadkomma sitt lifsuppehälle, utan att för mycket falla det Allmänna till last.

Sjukvården bestrides af en Stads-Physicus som tillika är Stads-Chirurg. En Provincial Medicus är äfven i Staden stationerad.

Christinehamn. Stadens näringsfång äro egentligen handtverkerier och handel. Med de förra är förhållandet likasom i Carlstad. Handeln till sin hufvudsakliga del bedrifves med Tackjern från omkringliggande Carlskoga och Philipstads Bergslager, äfvensom till någon del från Nerikeshyttorna, hvilket till Staden införes och försäljes eller ock i kommission emottages. Detta afsättes sedermera på Wästerlands-bruken kring Wenern, och som med denna sjö hafva gemenskap, och stadnar alltså betydlig penningeförtjenst qvar i Staden antingen såsom vinst på försäljningen, eller såsom kommissions-provision, eller såsom fartygs frakt. Den öfriga handeln är mindre betydlig och utgörer i vanliga köpmansvaror, som hämtas från Göteborg, Norrköping och Stockholm. Näst handtverkerier och handel kan såsom näringsgren anses och betraktas den förtjenst, som inbringas under den betydliga Fastingsmarknaden medelst hyror och mathållning. Och slutligen kommer Stadens jordbruk, att till maktpåliggande näringsfång hänföras.

Tillförseln af Landtmannavaror är svarande mot behofvet och fås till bättre köp än i Carlstad, emedan den här omgifvande Landsbygden är mera fertile än den omkring sistnämde Stad; men såsom följd deraf, att många Stadsboer hafva här, likasom i Carlstad, betydliga egna åkerbruk, är varornas afsättning icke så stor, att den föranleder någon särdeles uppmuntran för Landtmannen till täflan i förökandet af sina produkter.

Ofördelaktig penningekonjunktur och deraf härrörande oförmåga att skaffa sig förlag missgynnar här som i Carlstad, handtverkarnes uppkomst. Handeln synes deremot, oaktadt stundom inträffande händelser af Tackjer-

nets och Spanmålens stigande eller fallande, temmeligen bibehålla en jern gång.

Hvad om Stadens inflytande på Landets kultur och prohibitiva förordningar till fördel för Staden är anfördt för Carlstad, gäller äfven här.

Stadens jord, som till största delen är af ypperlig beskaffenhet, belöper, utom skog och betesmark, till 642 tunneland som på 298½ tomter äro fördelte. Den användes endast och allenast till säd och gräs och drifves i cirkulationsbruk. På Stadens skogsmark, som är mycket stenbunden och alltså för återvexten af nu medtagne skogstillgången mycket otacksam, finnes en kärraktig mässe af omkring 30 tunneland's vidd, som genom Länet's Hushållnings-Sällskaps föranstaltande blifvit af Direktör Stefens undersökt och befunnen till odling af yppersta beskaffenhet.

För allmänna undervisningen är en Skola inrättad på 2:ne Klasser med hvar sin Lärare, af hvilka den ena eller Skolmästaren njuter lön på Kronans, och den andra, eller Höraren, på Stadens Stat. Här bibringas ungdomen undervisning i allt hvad de behöfva för att sedermera kunna intagas på 3:dje Klassen i Carlstads Lärdoms-Skola.

Staden äger tillhopa med Wärnums Landsförsamling ett Fattighus, som begagnas dels för gamla och bräckliga som ej kunna föras och födas på Rote, dels ock för sådana fattige sjuke, som sakna vård och skötsel af anhörige. Stadens Fattigförsörjningsanstalt administreras af en Comitté, som en gång om året verkställer de fattiges inrotering till hel, half eller ¼:del Rote. Den inroterade äger då, att antingen vistas hos Rotehållaren i kost, eller ock att kvartaliter utfå i kontant hvad till hans nderhåll blifvit anslagit, och bestiger sig årligea sammanskottet för denna försörjning:

Af jord och tomter till . . . R:dr 454.

Borgerliga rörelsen . . . 158.

Hvarförutan årligea underhållet till de
i Fattighuset vistande uppgår till 141.

————— 753 R:dr B:ko.

Läkarevården bestrides af en Stads-Physicus, som tillika förrättar Stads-Chirurgi-tjensten.

Philipstad. Denna Stads beskaffenhet är i så måtto skiljaktig från andra Städerna, att i öfverensstämmelse med Kongl. Brevet den 3 Maj

1814 icke flera än 60 Hushåll tillåtas vara bosatte, hvardera försedt med tilldelt nummer och skogsrep, att innehafvas af vissa tillsatte Embets- och Tjenstemän samt Handlande och Handtverkare, dock uti Nummer-regleringen icke inbegripne Provincial-Läkaren, eller de för Stadens Police och tjänst nödige personer samt dagkarlar med deras hustrur och barn eller afgångne Embetsmäns Enkor och af sig komne Borgare. Desse utöfver Numrens antal i Staden bristande hushåll äro likväl icke berättigade att orubbeligen försvara och besitta fast egendom, hvilket Nummerägare, som skola vara af förstberörde egenskap, endast är förbehållet, så att flera inflyttningar eller Stadens utvidgning i afseende på hushållen icke äga rum.

Näringsfången af Handel och Handtverkerier äro fördelte emellan 20 Handlande och 25 Handtverkare. Handeln drifves egentligen med Tackjern, hvarå lemnas förlag, och föröfrigt med Spannemål och vanlige Köpmansvaror, hvarmed Bergslagen och Landsorten förses. Denna näringsgren beror väl af en mer eller mindre fördelaktig konjunktur för jernafsättningen, dock är den merendels jemn och tillförlitlig. Af Handtverkare äro väl för närvarande endast 15 som lyda under skrän, men äfven fulla antalet 25 skulle kunna hafva sin bergning i anseende till Bergslagens behof af hvarjehanda handtverkeri-arbeten.

Ehuru jordbruket i Bergslagen betydelsen förkofrats i de sednare 10 åren, är dock icke ortens produktion af födoämnen på långt när motsvarande behöfvet. Hwadän de icke obetydliga viktualievaror, spannemål och foder, som torgdagarne införas på Phillipstads torg från de fertillare orter inom så väl Wermeland som Nerike och Wästergöthland, vinna god afsättning.

Kommunikationen är bekväm, Tackjernstransporten sker dels sommartiden på båt till vissa lastageplatser, dels om vintern på släda. I sednare faller ankommer ofta allmoge sjelfmant från slättbygden, för att åt Förläggare och Handlande afhämta Tackjernnet från hyttorna under blåsningarne samt derefter taga så kallade hemlass till deras bostad närmast belägna jernbruk eller levereringsställe.

I följd af hvad ofvan är anfördt, kunna näringarne i Staden egentligen icke sägas vara hvarken i stigande eller fallande, utan snarare i en viss ståndpunkt, såsom en verkan af Stadens privilegier. Bristande eller mindre förmånligt vinترفöre förändrar likväl detta förhållande i det, att Tackjernets afsättning och den derpå räknade vinst förringas.

Sedan Tackjernshandeln blifvit fri, finnes nu mera i Philipstad än andra städer inga prohibitiva författningar till Stadens fördel gällande.

Stadens jord skötes i cirkulationsbruk väl och med omsorg, men denna brukning kan ej föranleda till täflan af landet eller på landets jordbruk influera, då Landtmannens tid och omsorg hufvudsakligen är riktad på Bergsrörelsen. Af stadsjorden användes ingen del till planteringar, utan nyttjas till jordfrukter merendels afhysta tomter, kryddgårdar och instängningar inom Staden. Staden har väl vid sin anläggning fått afsatt egen skog, beräknad på 60 Hushåll, men den är nu mycket medtagen.

Undervisningsverket består af en Pedagogie, hvarest till uppmuntran för 3:ne fattiga ynglingar, som vilja fortsätta Studierna, framledne Riksrådet Hermelin anordnat Stipendier uti en i Rikets Bank insatt fond och belöpa årligen för hvardera till 9 R:dr 16 sk. Banko.

Sjukvården bestrides af den här bosatte Provincial-Medicus samt Läkaren vid Lazarettet. Samma Lazarett tillhör enskildt Staden jemte Fernebo Härad och Nyeds Pastorat och är på enskilda sammanskott funderadt, egentligen för skadade gruf- och bergsarbetare; dock sedan inrättningen nu mera uppbär den så kallade 3-skillings eller Kurhus-afgiften, som ingår för Staden, Häradet och Nyeds Pastorat, lemnar den ock vård åt veneriske; äfvensom andra sjuke från samma orter.

Fattigförsörjningen bestrides genom kontanta tillskott, uppgående för året till 373 R:dr 16 sk. förutan hvad vid oförutsedda händelser de behöfvande af Stadens Fattigkassa tilldelas. Härtill kommer ock, att af de utaf Rådman Wennersten i lifstiden anslagna medel, 4 R:dr 40 sk. Banko tilldelas hvardera af 4 Torparebarn årligen.

Då jag nu underdånigst, med iakttagande af den anbefallda ordningen, anfört hvad mig känt är, rörande Hushållningen i orten, dess näringar samt hvad dermed kan äga gemenskap; återstår mig att underdånigst tillika aflemna Tabeller, som för öfrigt skola upplysa förhållandet. De äro upprättade i öfverensstämmelse med formuläret, och sammandragne af Socknevis genom Krono-Betjeningen samlade uppgifter, inprickade uti tryckta utlemnade Tabellblanketter, en för hvarje Socken, Härad och-Fögderi. Med möjligaste noggranhet hafva de visserligen blifvit upprättade; men deras

tillförlitlighet i flera delar blir alltid fråga underkastad. Vid dylika Tabeller häftar merendels ofullkomligheter, svåra att upptäcka, synnerligast då de innefatta uppgifter, samlade från en vidsträckt orts olika delar. Oriktigheter och misstag insmyga sig i dem lätt. Enskilda personers olika åsikter, kalkuler gjorda på höft och suppositioner, samt mängdens obenägenhet att ens lemna uppgifter, allt bidrager att minska deras tillförlitlighet, hvar till komma svårigheterna att bringa i värden vissa arbeten, gjorda efter hand, och hvilka således icke kunna hänföras till dagsverken. Med ett ord, Tabellers föga tillförlitlighet i allmänhet är, enligt min ringa öfvertygelse, bestämd. Beräkningar, grundade på dem, lemna ej sällan de mest förvånande resultat, och allt hvad man har skäl anse sig hafva vunnit med dem, är, att hafva kommit sanningen på spåren utan att hafva funnit den. De utmärktaste Tabeller man känner äro visserligen de, som den namnkunnige Statistikern Colquhoun utgaf år 1814, förmodeligen för Ministrarnes räkning, och hvaruti Englands välstånd, magt och hjälpkällor visades för att lugna sinnena i anseende till statsbördorna. Det lyckades honom verkeligen, att på papperet bevisa hvad han åtagit sig; men huru har icke verkliga förhållandet motsagt hans vackra Tabeller och välvilliga beräkningar? Hvar finnes större armod och uselhet, än i vissa delar af sjelfva London och nästan uti Englands alla Fabriksstäder, och hvar betalas större Fattigafgifter än i detta rika Land? Det är godt och väl, att en Tabell visar så och så många väfstolar finnas, så många arbetare äro härvid sysselsatte, tillverkningen går till den eller den ofanteliga summan; men säger den huru lefva dessa människor? Den rätta kontrollen på en Statistisk Tabell och på det som är ännu viktigare, än den, på välståndet i Landet, är, om Landtmannens åker är väl skött, dess boning trefflig och han nöjd med sin lott; om Possessionaten ej är skuldsatt och Fabrikanten har jemn afsättning utan att behöfva premier och understöd. Dessa saker kunna icke bringas i Tabellarisk form; men äro dock viktigare, än någon uppgift som i dem kan inflyta. Förhållandet i dessa delar har jag sökt i det föregående underdånigst visa, och de deraf i ett sammanhang dragne slutsatser lemna den tillfredsställande upplysningen, att jorden är bättre brukad än förr; att mängdens lefnadssätt vittnar om ett på merendels öknad tillgång grundadt sträfvande efter större beqvämighet och flera njutningar; att, då icke lagsökningar och pantningar dels för emottagna understöd från Penningeverk och Krono-Magaziner, dels för resterande utskylder och enskilte skulder, under ofördelaktiga konjunkturer samlade, och någon gång försvärad afsättning stora landtmannens lugn, han finner sig nöjd med sin lott. Eder Kongl. Maj:t har Sjelf under Dess resor genom Werme.

Wermeland gjort den anmärkningen, att allmogen här ser gladare ut än på de flesta andra ställen. Vand, att med känslan af egen kraft trotsa svårigheter, och verksam i hvarje företag, modfålles Wermelänningen ej lätt och möter merendels bekymrens dag med glada perspektiver, dem i-hårdigheten oftast förvandlar till verkligheter. Dess hopp är lifligt, som dess tillgifvenhet för dess Monark och sin hemort, och om någon gång motgången träffar honom här, lefver han dock icke misströstande i projekternas värld med själen öppen för hvarje glädjande intryck. Possessionaten är tyvärr oftast skuldsatt; men arbetar med oafbruten ifver utan att ännu fälla modet, och Fabrikanten saknar ej afsättning, ty dess tillverkningar äro nödvändighetsvaror.

Sluteligen vågar jag underdånigst utbedja mig Nädig tillgift för vidlyftigheten af förestående Berättelse, hvartill jag blifvit föranledd af följande omständighet. Då jag år 1815 afgaf den då anbefallte 5 års Berättelsen om tillståndet i detta mig Nädigst anförtrodda Län, hade jag nyligen anländt till orten och således icke hunnit samla nödige upplysningar eller den lokalkännedom, en sådan Berättelse ovillkorligen kräfver. Sedermera har jag oafbrutet sökt förvärfva mig denna för en Landshöfding så nödiga kännedom, och tror mig äfven hafva vunnit den, hvartill mina äldre befattningar som Ingenieur-Officer torde till någon del hafva bidragit. Nu mera seende sakerna i ett klarare ljus och såsom i ett sammanhang, har jag af min förvärfvade kunskap om Landets förmoner och behof hänförit till denna vidlyftighet. Jag anhåller tillika underdånigst, att Eders Kongl. Maj:ts Nädigst tackes öfverse med min dristighet att hafva ingått i åtskilliga detaljer, hvartill jag trott Lokalen och Hushållningen inom orten hafva gifvit mig anledningar. Önskan att vara min Konung och mitt Fädersland nyttig, har härvid varit mitt enda syftsmål, och jag har trott mig bäst kunna vinna detta mål genom uppmärksamhetens ledande på en Landsort, visserligen en af de vigtigaste i Riket.

Tidehvarfvets upplysning i Statshushållnings-läran, den jag sökt tillägna mig, och hvars följder jag sett under några års vistande utomlands, har jag vågat tillämpa vid de undersökningar, Berättelsen föranledt. De torde mera vittna om min önskan att gagna, än vunnit kännedom af ämnet; men jag skulle mycket misstagit mig om ändamålet med den anbefallte Berättelsens afgifvande och andan af min tjenstebefattning under en

Upplyst och Ädel Styrelse, om jag tvekade, att frimodigt anföra de om-
dömen, förhållandet i vissa fall synes påkalla.

Carlstad å Lands Contoret den 28 December 1822.

JOHAN AF WINGÅRD.

S. LINDBERG.

